Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 256 (13856) | 1988 чылдың ноябрь 5, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көпеек.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИН КОЛДАДЫ ХӨГЖҮДЕР

СЭКП ТК-га чөвүлел хурал

Чурттакчы чонну аъш-чем-биле хандырарын экижидер, социал-экономиктиг хөгжүлдени болгаш эде тургустуушкунуң бирги чергениң соңгаарладып болбас сорулгазы болур агроүлетпүр комплекизинге эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле партияның болгаш чазактың шиитпирлериниң күүсеттинип турарының дугайын төп органнарның, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары-биле СЭКП Төп Комитединге ноябрь 2-де болган чөвүлел хуралга чугаалажып көргенин мурнунда дыңнаткан болгай.

Чөвүлел хуралды СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев ажыткан. Ол мынча дээн:

Бөгүнгү чугаа — ол дээрге агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринге хамаарышкан бистиң ажылывыстың уламчылаашкыны-дыр. Мында ийи угланыышкын бар. Бир талазында —ол болза ТК-ның Пленумунуң айтырыгларын ажылдап кылыры. Аңаа чугаа бүгү талаларга — аграр айтырыгларны чугаалажып көөрүвүс-даа, келир үеже политиканы ажылдап кылырдаа талазы-биле кончуг шыңгыы болур ужурлуг. Өске талазында —бистиң ам уламна улуу-биле тодаргай ажыл-херектерни кылырывыс оон эвээш эвес ужур-дузалыг болуп турарында.

Амгы үеде кол кичээнгейни хүлээп алдынган шиитпирлерни боттандырып чорударынче углаары болур. Ынчанмас болзувусса, ооң мурнунда чаңгыс эвес удаа туруп келген байдалывыска база катап туруп алыр бис. Бир эвес шиитпирлер талазы-биле көөр болза, олар кажан-даа четчир турган, харын-даа артык болуп турган боор чадавас. А оларны боттандырып чорудар талазы-биле ажыл чедишпейн турган. Ооң-биле кады ол ажыл ам экономиктига-даа, политиктиг чорудулгага-даа бистиң туружувусту үндезини-биле эде көөрү-биле холбашкан. Маңаа бис шуптувус ажылды немей кылыр ужурлуг бис. Ол чорук ТК-дан, чазактан-даа, бистиң шуптувустан —төп органнарның, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчуларындан кончуг улуг күжениишкиннерни негеп турар.

Бүгү-ле айтырыгларның арасындан бисте аграр секторунуң айтырыын, аъш-чем хандырылгазын —эң-не соңгаарладып болбас, мен ону ээлчег чок айтырыг деп чугаалаар мен. Бир эвес бис ам хереглекчиниң столунга чылда 80 килограмм эътти садып берген болзувусса, хандырылга айтырыы ынчаар чидиг-биле турбас ийик. Чижээлээрге, сүттү хереглеп турары бисте Американдан элээн хөй болуп турар. Ынчалзажок эъттиң чедишпейн турары сүтке, сүттен кылып турар өске бүгү чүүлдерге, өске продуктуларга хереглелди улгаттырып турар. Ооңдаа арттыр чугаалаар болза, эът продукциязының чедишпейн турары —ол дээрге бүгү чуртту сагышсырадып турар ындыг айтырыг-дыр.

Аъш-чем айтырыы — бүгү чурттуң, бүгү улус ажыл-агыйының, ооң бүгү адырларының айтырыы. Ол-ла эътти ап көрээли. Ол мал чеми-дир. Мал чеми деп чүл? Ол болза дужут-тур. А дужут деп чүл? Ол болза чемишчидилгелер болгаш чаа технология, ол болза машиналар системазы, ол болза, кадрлар, ол болза кижилерниң сонуургалдыг чоруу болгаш өске-даа хөй чүүлдер-дир. Бо бүгү айтырыгларны бис шиитпирлээр ужурлуг бис.

ТК-га моон мурнунда болган ужуражышкынга черлерниң ажылдакчылары-биле күш-ажылдың түңнелдеринге кижи ёзулуг сонуургалдыг болзун дээш, хөйнү бүдүрүп база эки шынарлыг продукцияны берзин дээш кедээге экономиктиг харылзааларны эде тургузарының дугайында чугаа болуп турган. Бис ол чорудулганы бурунгаарладыр бис. Чоокку үеде ол темага чугаа республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьлары-биле болур.

Ынчалза-даа, эштер, чогуур материал-техниктиг бааза чокта, амгы үениң технологиязы чокта, продукцияны болбаазырадырын болгаш шыгжаарын экижитпес болза, чогумчалыг түңнел үнмес. А ол дээрге ажыл-херекти бүгү угланыышкыннарже тодаргай план ёзугаар, бистиң хүлээп алганывыс шиитпирлеривиске үндезилеп чорудары-дыр. Дыка хөй шиитпирлер үр чыдып, күүсеттинместеп, кызамдадып, соңгааргы хуусаалардже чылдыртынып турары бисти дүвүредип турар. Шыпкыыштаар болза, ынчан ажыл кылыр эрги чаңчылывыс ам-даа хевээр-дир. Ол таарымча чок чүүлдерден адырлып көрээлиңер.

Механизастаашкын, химижидилге, тудуг, болбаазырадылга-биле холбашкан бистиң ведомстволарывыска хамаарыштыр черле онзалап чугаалаза чогуур. Бистиң камгалал үлетпүрүвүс эки эгелээн. Хөй-ле солун чүүлдерни төлевилеп алган, чамдык чүүлдерни кылган-даа, ынчалза-даа кол ажыл — мурнунда. Кедээ ажыл-агыйның болгаш бүгү аграр секторунуң объектилерин, бисти Аъш-чем айтырыын шиитпирлээринче киирип турар бүгү чүүлдерни узамдыктырып болбас, соңгаарладып болбас херек деп бүгү кижилер мында орда, чугаалап тур мен. Чамдык өске чугула чүүлдү чылзыр-даа апаар чадавас. Ынчалза-даа аъш-чем айтырыын канчап-даа турган күүседир херек. Бо херекти кичээнгейге алыңар. Амгы үеде ол иштики политиканың эң чугула айтырыы-дыр.

Ажыл-херектиң канчаар чоруп турарын илеткээр, кылдынган-даа, кылдынмаан-даа чүүлдерни. бо азы өске-даа херекти канчаар эдерин чугаалаар —бодалдар солчулгазын мынчаар чорудар деп дугуржуп алыылыңар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланның даргазы Ю. Д. Маслюков чугаалажып көрүп турар айтырыг талазы-биле дыңнадыг кылган.

Экономиканың агроүлетпүр талазында болуп турар таарымчалыг өскерлиишкиннерни тодарадып көргеш, оратор аъш-чем бүдүрүлгезиниң улгаттырарының темпилери илдеңи-биле четпес деп онзалап демдеглээн. Олар аъш-чем продуктуларын чурттакчы чоннуң кижи санынга хереглелиниң өзүлдезинге улуг салдарны чедирбейн турар, чүге дээрге аъш-чемниң немелде өзүлдезиниң элээн кезии чурттакчы чоннуң санының немелде өзүлдези-биле холбашкан хереглелди дуглаарынче чоруп турар. Аъш-чем продуктуларын бүдүрерин өстүрериниң аргаларын чер-черде долу хемчегге ажыглавайн турар.

Кол курлавырларның санынга илеткелчи болбаазырадып кылыр үлетпүрнү хөгжүдерин адаан. Мында чидириглер амдаа кончуг улуг. Чижээлээрге, чыл санында эъттиң чидирии 1 миллион тонна болуп турар азы ону чуртта ниитизи-биле бүдүрүп кылып турарының барык-ла 10 хуузу болуп турар. Сүт продуктуларын бүдүрерин улгаттырарынга хамаарышкан хемчеглерни кошкак боттандырып чорудуп турар. Үнүш ажыл-агыйының продукциязын бүдүрүп үндүрүп турарында болгаш болбаазырадып кылып турарында улуг четпестер бар. Үлетпүр, транспорт болгаш өске-даа албан черлериниң болгаш бүдүрүлгелериниң дузалал кедээ ажыл-агыйының, хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйының, коллективтиг сад өстүрүлгезиниң болгаш огород өстүрүлгезиниң күчүзүн долу хемчегге ажыглавайн турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ноябрь 3-те болган хуралынга күрүне, ажыл-агый тургузуушкунунуң база делегей амыдыралының чамдык айтырыгларын чугаалашкан.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының болгаш ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунуң айтышкыннарынга дүүштүр ажылдап кылдынып турар суд реформазының дугайында хоойлужудулга актыларының төлевилелдерин ажылдап кылыр ажылдың чоруп турарының дугайын бүгү талалыг чугаалажып көрген. Хоойлу-дүрүмнү болгаш социал чептиг чорукту быжыглап тургузарынга, хамаатыларның эргелерин болгаш күрүнениң эрге-ажыктарын камгалаарынга судтуң ролюн бедидери эде тургустуушкунуң сорулгаларын шиитпирлээринге принциптиг ужур-дузалыг болуру болгаш эрге-хоойлулуг социалистиг күрүнени тургузарының чарылбас кезээ кылдыр көрдүнер дээрзин хуралга демдеглээн. Боттарының бүрүн эргелерин ажыктыг боттандырарынга судьяларга болгаш улус төлээлеринге чогуур байдалдарны тургузарының чугулазынче, оларның хамаарышпас болгаш дээп болбас эргелерин магадылаарынче, суд ажыл-чорудулгазынга кандыг-даа холгаарлаашкынны болдурбазынче онза кичээнгейни угландырган.

ССРЭ-де суд тургузуунуң дугайында ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулга үндезиннериниң база «ССРЭ-де судьялар эргезиниң дугайында» хоойлунуң белеткеттинип турар төлевилелдерин амгы үеде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунда сайгартынып турар болгаш оларны чурттуң эрге-чагыргазының дээди органынга чугаалажып көөрү-биле киирер.

ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Польша Улус Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. Раковский биле М. С. Горбачевтуң ужуражышкыннарының, Н. И. Рыжковтуң чугаалажыышкыннарының болгаш А. Н. Яковлевтиң беседазының түңнелдерин хуралга чугаалашкан. Ийи чурттуң кайызы-даа бодунуң хөгжүлдезиниң нарын болгаш харысалгалыг айтырыгларын шиитпирлеп турар амгы үеде ССРЭ биле ПУР-нуң удуртукчуларының аразында бооп турар доктаамал ужуражышкыннарның чугулазы демдеглеттинген. Совет-польша кады ажылдажылганың шапкын хөгжүлдези болгаш улуг хемчээлдиг Совет Эвилелиниң болгаш Польшаның үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турар.

Чехословакияның Компартиязының ТК-зының Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Адамец биле М. С. Горбачевтуң ужуражышкыннарының, Н. И. Рыжковтуң чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чугаалажып көргеш, ТК-ның Политбюрозу сапал-оналдар солчуушкуну ССРЭ биле ЧССР-ниң улус ажыл-агый комплекстериниң долу болгаш хаңы кады хөделиишкиннериниң дугайында, ийи чурттуң аразында күш-ажыл хуваалдазының чаа хевирлерин хөгжүдеринге эки байдалдарны тургузар дугайында чугула дугуржулгаларны чедип алырынга дузалаап деп сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

ПУР болгаш ЧССР-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганың тодаргай сорулгаларының талазы-биле хамаарышкан министерстволарның болгаш организацияларның удуртукчулары коммунистерге даалгаларны берген.

ГФР-ниң Федералдыг канцлери Г. Коль биле М. С. Горбачевтуң чугаалажыышкыннарының, барыын-герман күрүне ажылдакчылары болгаш ол чурттуң хөреңгитен белүктериниң төлээлекчилери-биле Н. И. Рыжковтуң, Э. А. Шеварднадзениң, А. Н. Яковлевтиң, Д. Т. Язовтуң беседаларының түңнелдерин Политбюро чүүлдүг деп көрген. Чугаалажыышкыннар болгаш беседалар ССРЭ биле ГФР-ниң аразында янзы-бүрү талалыг кады хөделиишкинниң ханыларының улуг ужур-дузалыын бадыткаан болгаш ийи талалын салганы совет-барыын-герман харылзааларга чаа арынны ажылар деп сорулганы боттандырарынга улуг салыышкын болган. Москва керээзинде болгаш ГФР-ниң социалистиг чурттар-биле өске-даа керээлеринде, Барыын Берлин талазы-биле дөрт талалыг база Хельсинкиниң түңнел актызының талазы-биле дугуржулгаларда быжыглаттынган Европада амгы үеде туруп турар девискээр-политиктиг боттуг чүүлдерни хүндүлеп көөрүн ол сорулганы чедип алырының аргазы кылдыр көрүп турар.

Аян-чоруктуң тодаргай түңнелдер-биле байлак болганы янзы-бүрү талаларга совет-барыын-герман кады ажылдажылганы, оон иштинде дең эргениң болгаш бот-боттарынга ажыктыг чоруктуң принципинге экономика талазынгадаа улам хөгжүдүп болур улуг аргаларның барын бадыткаан. М. С. Горбачевтуң ГФР-ге удавас болур аян-чоруу ГФР-биле харылзааларда боттуг угланыышкыннарны быжыглаарынга, оларга чаа хөгжүлдени болгаш улам ханылаашкынны бээринге дузалаар дээрзинге бүзүрел илереттинген.

МПЛА — Күш-ажыл партиязының Даргазы, Ангола Республиканың Президентизи Ж. Э. Душ Сантуш биле М. С. Горбачевтуң ужуражышкынының түңнелдерин хуралга чугаалашкан. Ангола улустуң депшилгелиг шилип алыышкыны, ук улустуң бодунуң чуртунуң хамаарышпас болгаш тускай догуннаан чоруун камгалаары дээш демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазы бадыткаттынган. Анголаның айыыл чок чоруун хандырарының болгаш Намибияның хамаарышпас чоруун чедип алырының үндезининге Мурнуу-Барыын Африкада политиктиг таарыштырылга дугайында чугаалажыышкыннарның дүрген доостуру дээш Совет Эвилелиниң туржуп турары онзалап демдеглеттинген.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң даштыкы херектер министрлер комитединиң октябрь 28—29-та Будапештиге болуп эрткен хуралының түңнелдериниң дугайында Э. А. Шеварднадзениң информациязын дыңнаан. Чугула даштыкы политиктиг айтырыглар талазы-биле эвилелчи күрүнелерниң туружунуң чаңгыс эптии, делегей херектеринде боттуг угланыышкыннарны быжыглаарынга болгаш хөгжүдеринге идепкейлиг дузалаарынга белени ук хуралга база катап бадыткаттынган. Чепсектиг күштерни болгаш аңаа боо-чепсекти кызырар талазы-биле удавас болур чугаалажыышкыннарга Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң туруштарын немеп база хөгжүдүп турар ук айтырыглар талазы-биле чугаалажыышкыннар дугайында Политиктиг консультативтиг комитеттиң Варшава хуралының медеглели-биле кады Европага бот-боттарынга бүзүрежилгени, айыыл чок чорукту быжыглаар болгаш чепсеглениишкинниң дүжүрер хемчеглер дугайында Будапештиге хүлээп алдынган медегелдиң чугулазы демдеглеттинген.

ХАНЫ САЙГАРЫП КӨРГЕШ, ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

1988 чылдың он айларында районнар, хоорайлар база үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, садыг болгаш чурттакчы чоннуң коммунал-амыдырал хандырылга коллективтерниң аразында социалистиг чарыштың түңнелдериниң дугайында доктаалды СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому хүлээп алган.

Он айларның иштинде бүдүрүлгелер болгаш үлетпүр организациялары продукция бүдүрүп үндүрериниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң хемчээлин өстүрериниң төлевилеттинген темпилерин чедип алганын демдеглээн. Ажылга эң-не бедик түңнелдерни долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн бүдүрүлгелер чедип алган. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң бүгү немелде өзүлдезин олар ажылдакчыларының санын эвээжедип тура, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң күсели-биле чедип алганнар. Чоннуң хереглел барааннарын, ооң иштинде чиик үлетпүрнүң кылыгларын бүдүрүп үндүрерин көвүдеткен.

1987 чылдың ол-ла үезинге деңнээрге капитал тудугда бүдүрүлгелерни техниктиг эде чепсеглээринге болгаш чаартырынга үндүрген акша-хөреңгиниң үлүү барык-ла дөрттүң биринге өскен. Чуртталга тудуунга акша-хөреңгини шиңгээдип алыр талазы-биле планныг онаалдалар ажыр күүсеттинген.

Ниити ажыглал транспорту болгаш авиабүдүрүлге чүък болгаш пассажирлер сөөртүр талазы-биле керээлиг хүлээлгелерин күүсеткен. Садыгның, харылзааның, чурттакчы чоннуң коммунал-амыдырал хандырылга организацияларының хөй кезии 10 айларның планныг онаалдаларын күүседипкен. Кооперативтерниң күүсеткен ажылдарының болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли 2,5 миллион рубль четкен.

Ооң-биле кады улус ажыл-агыйының чамдык адырлары планныг онаалдалардан хожудаашкынны ажып эртпээн, бүдүрүлгениң доктаамал болгаш быжыг өзүлдезин хандырып шыдаваан.

Бо чылдың сентябрь-октябрьда чамдык үлетпүр бүдүрүлгелери керээлер болгаш чагыглар ёзугаар продукцияны 1,9 миллион рубльге чедир бербээн. Элээн каш экономиктиг көргүзүглер талазы-биле тудуг индустриязының, агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелери планныг онаалдаларны боттандырып шыдаваан. 1987 чылдың 10 айларының деңнелинге бодаарга, үлетпүрнүң беш бүдүрүлгезиниң бирээзи-ле бүдүрүлге хемчээлин эвээжеткен болгаш ушку бүдүрүлге бүрүзү — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн кудулаткан. Оларның арасында Кызыл-Мажалыктың, Шагаан-Арыгның сүт заводтары, Кызылдың болгаш Кызыл-Мажалыктың эът комбинаттары, Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйы, Чадааның райүлетпүр комбинады, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң УБК-зы кудулаткан.

Ниитизи-биле капитал салыышкыннарны шиңгээдип алганының болгаш тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин улгаттырганы-биле кады тудуг организациялары кол фондуларны ажыглалга киирериниң планын күүсетпээн. Улус өөредилгезиниң, кадык камгалалдың болгаш культураның объектилерин тударынга үндүрген капитал салыышкыннарын шиңгээдип албаан. Тудуг организацияларының үштүң бир кезии керээлиг ажылдарның планын күүсетпээн.

Элээн каш бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчулары немелде курлавырларны дилеп тывар болгаш мобилизастаар, карылгалыг чорукту чок кылыр, бүдүрүлгениң сан-хөө байдалын экижидер талазы-биле ажылды амдаа оожум болгаш комплекстиг эвес чорудуп турар. Курлавырлар камнаарында өскерлиишкин болбаан, бүдүрүлгечи эвес чидириглер болгаш чарыгдалдар элээн улуг болуп хевээр арткан. Кызылдың эът комбинады, Кызыл-Мажалыктың сүт заводу, Ак-Довурактың даараныылга-трикотаж фабриказы болгаш өске-даа бүдүрүлгелер орулга планын күүсетпээн.

Садыг организациялары түрмектеп садар бараан саарылгазының он айларының планын 3,1 миллион рубльге чедир күүсетпээн. Чигир, кондитер кылыгларын садарында бергедээшкиннер бар.

Социалистиг чарыштың негелделерин күүсетпээни-биле үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, чурттакчы чоннуң коммунал-амыдырал хандырылга талазы-биле хоорайлар болгаш районнар аразынга бо чылдың он айларының түңнели-биле шаңналдыг черлерни тывыспас деп шиитпирлээн.

10 айларның түңнелдериниң талазы-биле тиилекчилер кылдыр санааш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын, херечилелдерни болгаш акша шаңналын дараазында черлерге тыпсыр:

үлетпүр бүдүрүлгелеринден

керээлиг хүлээлгелер планын 100, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле планын 115,1, арыг орулга талазы-биле —111,4 хуу күүсеткен **«Тыва кобальт» комбинаттың коллективинге;**

тудуг организацияларындан

керээлиг ажылдар хемчээлиниң талазы-биле планны 107,7, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле — 115,9, орулга талазы-биле планны 127,1 хуу күүсеткен **«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның Сарыг-Сеп АКМК-ның коллективинге;**

шефтеп турар тудуг организацияларындан

керээлиг ажылдар хемчээлиниң талазы-биле планны 100,1, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле — 100 хуу күүсеткен **«Горький ГЭС тудуг» трестиң № 3 участогунуң коллективинге;**

транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелеринден

ажыглал-пассажир аргыштырылга талазы-биле планны — 104,1, орулга хемчээлиниң талазы-биле — 107,3, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле — 110,4 хуу күүсеткен, карылгаларны 58,4 хуу кызырган **Тыва авиабүдүрүлге коллективинге;**

садыг болгаш ниитиниң чемненилге бүдүрүлгелеринден

түрмектеп садар бараан саарылгазының планын 100,6, ниитиниң чемненилгезиниң саарылгазын — 102,2 хуу күүсеткен, карылгаларны 80,2 хуу кызырган **Хову-Аксының холушкак барааннар садыының коллективинге;**

чоннуң коммунал болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринден

амыдыралдың ачы-дуза чедирилгезин боттандырарының планын 113,2, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 113,9 хуу күүсеткен, бир рубльдиң ачы-дуза чедирилгезинге чарыгдалдарны 2,8 көпеекке кызырган **Өвүр районнуң бүдүрүлге эргелелиниң коллективинге.**

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың № 48 тудуг эргелелиниң, «Тыва автотранс» каттыжыышкынның АТБ-2-ниң, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының, «Тыва газ» бүдүрүлге эргелелиниң коллективтериниң эки ажылын демдеглээн.

СЭКП обкомунуң, хооркомунуң, райкомнарының килдистери, парткомнар, райкүүскомнар, профэвилел обкомнары, ВЛКСМ райкомнары, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары коммунистер бо чылдың он айларының иштинде күш-ажылчы коллективтерниң ажылының түңнелдерин ханызы-биле сайгарып көөр болгаш четпестерни чайладыр, бо чылды чедиишкинниг доозары-биле болдунган хожудаашкыннарны ажып эртериниң талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап чорудар ужурлуг деп доктаалда демдеглээн.

Күш-ажылчы коллективтерниң күжениишкиннерин продукция бээр күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, бот-үнени эвээжедир, материалдыг болгаш одалга-энергетика курлавырларын камныг ажыглаар, бот-орулга-чарылганы ханыладыр, ону участоктарга, цехтерге болгаш бригадаларга чедирер, аренда керээзин болгаш күш-ажылды организастаарының мурнакчы өске-даа хевирлерин нептередиринче мөөңнээр.

Күш-ажылчы болгаш хөй-ниитиниң сагылга-чурумун доктаамал быжыглаар. Күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң быжыгарынче улуг кичээнгейни салыр, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга оларның идепкейлиг чоруун, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның дээштиг ажылын чедип алырынга оларның ролюн болгаш харысалгазын бедидерин чедип алыр.

КҮҮСЕЛДЕЖЕ КҮШТҮ МӨӨҢНЭЭР

1988 чылдың он айларында мал продуктуларын бүдүрерин болгаш садып алырын көвүдедир, малдың баш санын бүрүн камгалап ап, өстүрер талазы-биле районнарның болгаш совхозтарның социалистиг чарыжының түңнелдериниң дугайында доктаалды СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому хүлээп алган.

Республиканың малчыннары 1988 чылдың 10 айларында мал продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чамдык чүгээр көргүзүглерни чедип алган.

Эрткен чылдың ол-ла үедеги деңнелинге бодаарга, сүт садары 211,9 тоннага, чуургалар 4 млн. борбакка азы 11,7 хуу өскен. Мыйыстыг бода малдың, чылгының, куштарның баш саны өскен. Мал продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир, ооң баш санын өстүрер дээш социалистиг чарышка эки көргүзүглерни Өвүр болгаш Улуг-Хем районнарының ажыл-агыйлары, «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының, «Ак-Чыраа», «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның коллективтери чедип алган.

Ооң-биле кады хөй районнар болгаш совхозтар мал ажылынга интенсивтиг технологияны четпес нептередип, эргелеп башкарылганың болгаш күш-ажылга идиг бээриниң экономиктиг аргаларын шиитпирлии-биле шиңгээдип албаан, бот-орулга-чарылганы, бригада, өг-бүле, аренда керээлерин шиңгээдип алыр ажылдарны четпес чорудуп келген. Хөй-хөй бригадаларда болгаш фермаларда малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаан.

Хөй районнарның совхозтары эрткен чылдың деңнелинге бодаарга, сүт бүдүрерин кызырган. Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Улуг-Хем, Тожу, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Кызыл районнарның ажыл-агыйлары эът бүдүрерин, а Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Таңды, Каа-Хем болгаш Кызыл районнарның совхозтары дүк бүдүрерин эвээжеткен. Ылаңгыя Каа-Хем болгаш Барыын-Хемчик районнарның ажыл-агыйлары хожудаан. «Большевик» болгаш «Бурунгаар» совхозтар мал продуктуларының бүгү хевирлерин садар планы үзериниң кырында.

Чамдык районнарның совхозтарында мыйыстыг бода малдың, хой, өшкүнүң баш саны эвээжээн, эрткен чылгызындан эвээш бызаа, анай, курагаңны алган. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Тожу болгаш Каа-Хем районнарның ажыл-агыйларынга хөй мал өлген.

Чамдык районнарның партия, совет, ажыл-агый органнарының болгаш хөй-ниити организацияларының удуртукчулары эрткен кыжын мал кыштаглаашкынын эрттиреринге эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылбаан, часкы, чайгы үелерде малды ажаап тежээринге, чемгереринге четпестерни болдурган. Малдың баш санын катап тургузар, зооветеринарлыг хандырылгазын экижидер талазы-биле үндезин айтырыгларны шиитпирлевейн артып турары ажыл-агыйларның хөй ярыуузунда уламчылап турар. Партияның, профэвилелдериниң хөй комитеттери, улус депутаттарының кедээ Советтериниң күүскомнары ажылдың эрги методтарындан ам-даа чарылбаан, организакчы болгаш кижизидикчи ажылдың чаа аргаларын боттандырарынга, социалистиг чарышты организастаарынга шынар талазы-биле бурунгаарлаашкынны чедип албаан.

Он айларның түңнелдерин ёзугаар социалистиг чарыштың негелделерин күүсетпээни дээш, шаңналдыг черлерни районнарга болгаш барыын база мурнуу зонаның совхозтарынга тывыспас.

Төп зонадан сүт садарын 7 хуу, бүгү малды 5,7 хуу ажыр өстүрген «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйын чарыштыг ажыл-агыйлар арасындан тиилекчизи деп санаар.

СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун, 300 рубль акша шаңналын «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агый коллективинге тыпсыр.

Курагроүлетпүр, СЭКП райкомнары болгаш райкүүскомнар, совхозтар парткомнары, оларның удуртукчулары, улус депутаттарының кедээ Советтериниң күүскомнары бо чылдың он айларында күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң ажылының түңнелдерин бодамчалыы-биле анализтеп көөр, 1988 чылдың планныг даалгаларын чедиишкинниг болгаш ажыр күүседир дээш бүгү күштерни мобилизастаар, масса-политиктиг болгаш организакчы ажылды, социалистиг чарышты калбартыр ужурлуг. Өг-бүле болгаш коллективтиг керээни, ылаңгыя аренданы үндезилээш калбаа-биле ажыглаар, мал продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедири-биле чаа технологияларны нептередир талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырар.

Малчыннар дугайында доктаамал сагыш салыр, оларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга эргежок чугула байдалдарны тургузар, садыг, амыдырал, медицина, культура хандырылгазын шынарлыг организастаар. Бүгү-ле чүүлдерни мал кыштаглаашкынын организастыг эрттиреринче углаар.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИН КОЛДАДЫ ХӨГЖҮДЕР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Аъш-чем бүдүрүлгезин оожум өстүрүп турарының чылдагааннарының бирээзи — инвестиция болгаш структура политиказында хажыдыышкыннар. Олар АҮК-түң адырларының материал-техниктиг баазазын комплекстиг эвес тургузарынга, кедээ ажыл-агый продукциязын өстүрери-биле ону болбаазырадып кылыр күчүлериниң аразында балансылаттынган чоруктуң чогунга чедирген. Үлетпүрнүң болбаазырадып кылыр адырларын хөгжүдериниң болгаш шыгжамыр баазаларын, продукцияны сөөртүрүп тооп көрбейн турган. Кедээ ажыл-агыйже болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өске-даа адырларынче чоруткан улуг салыышкыннар чогуур беримчелиг болбайн турар.

Он ийиги беш чылда АҮК-түң инвестиция политиказында улуг өскерилгелер, чижээлээрге, болбаазырадып кылыр адырларны хөгжүдеринге капитал салыышкыннарының немелде өзүлдези төлевилеттинген. Ынчалза-даа ол адырларда эки талазынче өскерлиишкиннерниң кончуг оожум чоруп турары хараадаанчыг деп, илеткелчи уламчылаан. Херектиң ужуру чүл дээрге, беш чылдың баштайгы чылдарында үндүрүп берген акша-хөреңгиниң дээштиг ажыглаарының талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорутпаанында. 1988 чылда херектиң байдалы база өскерилбээн. 9 айлар иштинде 420 миллион рубль капитал салыышкыннарын шиңгээдип албаан. Болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелерниң тудуун нормативтиг хуусаалардан ийи-үш катап ажырып тургаш тудары чаңчыл болу берген.

Курпланның бодап турары-биле алырга, Агроүлетпүркүрком, тудуг комплекизи, Хлеб продуктулар министерствозу аң кыска хуусаа иштинде ажыглалга кирер ужурлуг болбаазырадып кылыр үлетпүр бүдүрүлгелер тудуунуң төлевилел-смета документацияларын белеткээрин доозар, оларга тудуг-монтаж организацияларының күчүзүн, материалдыг болгаш күш-ажылдыг курлавырларны мөөңнээр ужурлуг. Болбаазырадып кылыр үлетпүрнүң бүгү объектилерин курчагыга киирери эргежок чугула. Чурттакчы чоннуң аъш-чем хандырылгазын экижидери болбаазырадып кылыр бүгү индустрияның техниктиг эде чепсеглээшкининиң болгаш хаңы чаартылгазының талазы-биле, чиг этти шыгжаарының болгаш кедээ ажыл-агый чиг эдин сөөртүрүнүң талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглерни ап чорударын негеп турар деп, ол чугаалаан. Үр үениң иштинде ол айтырыгны багай шиитпирлеп келген.

Кол чүүл — ол болза дериг-херекселдер айтырыы. Аңаа херегледи элээн хиречергени-биле дашкаартан садып алырының күсели-биле хандырып келген. Ол байдалдарда СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бир янзы хемчегни ап, ону бүдүрерин камгалал адырларынга дамчыдып берген. Тодаргай опаалдаларны тургускан. Ынчалза-даа чамдык министерстволар болбаазырадып кылыр үлетпүрнүң амгы үениң материал-техниктиг баазазын тургузар талазы-биле айтырыгны шиитпирлээриниң ужур-дузазын чедир үнелеп көрбейн турар. Дериг-херекселдер бээр талазы-биле 1989 чылда күүседир чамдык чагыгларны Камгалал үлетпүр министерствозу, Ужар чүүл үлетпүр министерствозу, Ортумак машина тудуушкун министерствозу хүлээп албаан.

Чаа машиналарны болгаш дериг-херекселдерниң комплектилерин тургузарынга үндезин болур негелделерни машина тудуунуң министерстволарынга белеткеп бээр талазы-биле ажылче ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому шаптыг киирбээн.

Үлетпүрнүң камгалал адырларынга кылдынган дериг-херекселдерниң хөй-хөй хевирлеринге кончуг улуг өртектерни тургузуп турарынга доктаавайн барып болбас. Мындыг чорук оларга чагыгларының кызырлырынга чедирип турары билдингир.

Оон аңгыда Аъш-чем программазының даалгаларын боттандырар талазы-биле үлетпүр министерстволарының болгаш ведомстволарының ажылынга ССРЭ-ниң Курпланы дээштиг контрольду боттандырбайн турарын оратор билдинген.

Амгы үеде бүдүрүлге-экономиктиг харылзааларны сайзыраңгайжыдары, күш-ажылга идиг бериишкинниң бедидери бирги черге-же үнген.

Бүдүрүлге айтырыгларынче кичээнгейни мөөңнээни кедээниң социал айтырыгларының чидиг боор турарын канчап-даа кудулатпайн турар. Ону шиитпирлевес болза өске бүгү кужениишкиннер тодаргай кескү түңнелдерни бербес. Ынчалзажок Аъш-чем программазының чуртталга бажыңнарын, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, клубтарны, амбулаторияларны, коммунал ажыл-агый объектилерин ажыглалга киирер талазы-биле даалгалар күүсеттинмээн.

Аъш-чем фондузун тургузарының принциптери сөөлгү үеде дыка өскерилген. Республикаларга, крайларга, областарга эвилел болгаш республика фондуларынче продукция бээриниң беш чылда шуут өскерилбес даалгаларын доктаадып берип турар. Ол хемчээлдерден артыкка бүдүрген бүгү чүүлдери иштики хереглелге артып турар. Бо чорук тус чер органнарынга улуг аргаларны берген, аъш-чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге, оларның кадагалалын, шынарын экижидеринге хандырарынга сонуургал тыптып келген.

Түңнелинде Ю. Д. Маслюков ССРЭ-ниң Дээди Советиниң чаа эрткен сессиязынга хүлээп алган 1989 чылдың Күрүне планының көргүзүглеринге доктаап, мында аъш-чем продуктуларын бүдүрерин көвүдедир, чурттакчы чоннуң чемненилгезин экижидер, АҮК-түң материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле улуг хемчеглер төлевилеттингенин айыткан.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, чурттуң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы **В. С. Мураховскийге** сөс берген. Аъш-чем-биле хандырылганың элээн таарымча чок байдалы техниктиг хандырылганың деңнели-биле дыка улуг хамаарылгалыг тайылбырлаттынар. Ол дыка кудуг деңнелдиг деп, ол демдеглээн. Агроүлетпүркүрком тараа, ылаңгыя, мал чеми тарааны бүдүрериниң талазы-биле дыка чедир ажылдавайн турар. Мал чеми тарааны бис Поволжьениң, Соңгу Кавказтың, Украинаның мурнуу чүгүнүң суггаттыг черлеринге кукуруза бүдүрерин ийи-үш катап улгаттырарының күсели-биле, чүгле ооң күсели-биле чедип ап болур бис. Ону чедип алырынга ол культураның интенсивтиг гибридтери херек. Ынчалзажок ону бис даштыкыдан садып ап турарывыс кончуг хараадаанчыг. Оратор кедээ ажыл-агый эртемин чедир акшаландырбайн турарының айтырыын көдүрген. Ооң бодап турары-биле, мында дыка хөй чүүлдер чедир ажылдаттынмаан. Кедээ ажыл-агый эртеми бот-орулга-чарылгаже шилчээн, ынчангаш ам айтырыгны эртемге үндезилээн ажылдап кылыышкыннарга ажыл-агыйлар база киржир кылдыр ынчаар тургузар херек. Бо база чугула айтырыг.

1990 чылда 31 миллион тонна минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрери көрдүнген. Ынчалзажок бо сан-түңнер читкиништиг, минералдыг чемишчидилгелер бүдүрер министерство күчүлерин улгаттырбайн турар.

Машиналарның системазын хандырар талазы-биле айтырыг кончуг чидии-биле тургустунган. Дөрт муң янзы-бүрү аттыг машиналарның чүгле ийи муң ажыг хирези алдынган. Бисте ногаалар, картофель өстүрериниң талазы-биле машиналарның системазы чок. Машиналар бүдүрерин адырның ийи-чаңгыс бүдүрүлгезинде тырый мөөңнеп кааны онзагай дувүренчиг. Саналдакчының бодалы-биле, бүдүрүлгелерни оларның аразынга чарыш турарын чедип алыры-биле аңгылаары чугула.

АҮК-те кывар-чаар чүүлдерниң чарыгдалы ам-даа улуг. Ол шимчедекчилерниң камгалга чок чорууңдап, кедээ ажыл-агый продукциязын улуг хемчээлдиг ыңай-бээр сөөртүп турарындан хамаарыжып турар. Амгы үеде тарааның болгаш өске-даа продукцияның колхозтарга болгаш совхозтарга шыгжамырларын тургузарынче угланыышкын бердинген, чер-черге оларны ажылдап кылыры база калбарар. Бо болгаш өске-даа хемчеглер кывар-чаар материалдар чарыгдалын дыка кызырар болгаш бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер.

В. С. Мураховский АҮК-түң болбаазырадыр үлетпүрүнүң хөгжүлдезиниң дугайын чугаалап тура, тудугжуларның буруузу-биле хөй тудуглар саадап турар, төлевилел институттары ажылды хуусаазында кылып четтикпейн турар болгаш дериг-херекселдер үзүктелиишкин-биле кээп турар деп демдеглээн.

Тудугжуларның мурнунда тургустунган чидиг айтырыгларның дугайын ССРЭ-ниң Чөөн районнар талазы-биле тудуг министри **А. А. Бабенко** чугаалаан. Дыка хөй, ооң иштинде болбаазырадыр үлетпүрнүң объектилериниң төлевилел-смета документилери, дериг-херекселдер-биле чогуур үезинде хандырбайн турар. Бо бүгү чүүлдер оларны ажыглалга кииреринии хуусааларын үзүп, ооң соонда далаштыргаш, ажылдарның шынарын кудуладыр чоруктарны болдуруп турар. Министриниң бодалы-биле алырга, хандырылганы экижидер чорукка тудугжуларның хандырыкчылар-биле дорт керээлерни тургузуп алыры дузалаар деп турар.

АҮК-түң объектилерин тударынга херек кырында боттут бурунгаардаашкынны тургузар тээзде, ССРЭ-ниң Курпланы тудугжуларны эргежок чугула курлавырлар-биле хандырар ужурлуг. Ам дээрезинде ындыг чүве көзүлбейн турар. Министр мындыг чижекти киирген: 1989 чылдың планын транспорт чепсек-херекселдери-биле чүгле 60 хуу хандырган.

Адырның бүдүрүлгелери колхозтарга болгаш совхозтарга аргалыг-да болза хөй чемишчидилгелерни, ооң иштинде чедишпейн турар — фосфорлуг чемишчидилгелерни бээрин орадажып турар деп, ССРЭ-ниң минералдыг чемишчидилгелер бүдүрер талазы-биле министри **Н. М. Ольшанский** дыңнаткан. Продукция чидириинин айтырыынга доктаагаш, оларны үзүткаары-биле министерство адырның капитал салыышкыннарының күсели-биле чер-черге суук-даа, токтуучел-даа чемишчидилгелерни шыгжаар черлерни тудар деп турарын дыңнаткан. Ынчалза-даа бо чугула херекти ССРЭ-ниң Курагроүлетпүрүнүң талазындан деткивейн турар.

Чемишчидилгелер бүдүрерин көвүдедири-биле чаа бүдүрүлге күчүлерин ажыглалга киирер болгаш шиңгээдип алыр ажылдарның оожум боор турарының чылдагааннарының дугайын министр база чугаалаан.

Чамдык чер-черде партия болгаш совет органнарның удурланыышкынын ажып эртип шыдаваан бис деп, ол демдеглээн.

М. С. Горбачев. Эш Ольшанский! «Удурланыышкынын ажып эртип» деп сөстерни арай-ла оваарымчалыг чугаалаар херек. Кажан Ставропольеге ажылдап турган үемни сактып ор мен. Бис бүдүрүкчү күштериниң колдуунда-ла кандыг-бир министерство «холбажы» берген черлерге, ында кижи, ажылдаар кижи чок-даа болза, экология байдалы баксырап турда безин ындыг черлерге тургузуп турган бис. Ийиде. Тудуг организациязы бар черге тудуг кылдынар чүве болгай. Бүдүрүкчү күштерни ынчаар тургузарга таарыжыр бе? Ажылды ынчаар чорударга болур бе?

Н. М. Ольшанский. Михаил Сергеевич, моон соңгаар ындыг технология-биле хөгжүп болбас деп чүвени эскерип, билип турар бис. Экологияның бүгү негелделеринге таарыжып турар ындыг технологияларның дугайында чугааны кылып турар бис.

Заводтардан продукцияны чогуур үезинде сөөртүп алырының эргежок чугулазының дугайында айтырыгны ол тургускан.

ССРЭ-ниң хөмүр-даш үлетпүрүнүң министри **М. И. Щадов** адырның кедээ дузалал ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң дугайын чугаалап тура, 186 миллион рубль деп санны адаан. Шахтёрлар бо чылын бодунуң аграр секторунга ол хире капитал салыышкынын үзүп бергени ол. Дагжылар аъш-чем элбекшилин көвүдедир дээш АҮК-түң ажыл-агыйлары, бүдүрүлгелери, организациялары-биле керээ харылзааларын калбаа-биле хөгжүдер бодалдыг. Чижээ, колхозчулар, совхозтар ажылчыннары-биле кады мал өстүрер, мал чеми бүдүрер болгаш өске-даа кооперативтерни организастаарын көрген. Адырга аъш-чем аймаан хууда бүдүрерин көвүдедиринден аңгыда оларны болбаазырадырынче база шыгжап кадагалаарынче кичээнгейни угландырып турар.

Амгы үеде 28 муң тонна ногаалар болгаш кат-чимис шыгжаар шыгжамырларны, соодукчуларны тудуп турар, мал продуктуларын болбаазырадыр талазы-биле цехтерни тударын планнаан.

Ооң соонда оратор кедээниң чурттакчы чонун хөмүр-даш-биле хандырарының айтырыынга доктааган.

ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы **С. И. Манякинниң** бодалы-биле алырга, төпте-даа, чер-черде-даа харысалгалыг ажылдакчыларның чурум чок боор турарындан партияның болгаш чазактың хөй доктаалдары күүсеттинмейн турар.

Кедээниң тудугжулары «ажыктыг» объектилерни кедээ черлерден эвес, а районнар төптеринден болгаш улуг-улуг хоорайлардан адырынче сагып салып турар, ындыг практика-биле демисел чорутпайн турар шын эвес байдалды оратор чугаалаан.

Чурттуң хөй-хөй регионнарында күчүлерниң чедишпейн турарындан оочурлар тургустунуп, оочур манаан мал арып, эътке чидирит боор турарын ол дыңнаткан болгаш бо херекке хамаарыштыр дүрген хемчеглерни алырының база эът садарын чурумчударының эргежок чугулазының дугайында айтырыгны тургускан.

Кедээ ажыл-агый чиг эдин болбаазырадып кылыр дериг-херекселдерни бүдүрер талазы-биле адырның программазының дугайын ССРЭ-ниң ужар чүүл үлетпүр министри **А. С. Сысцов** бирден-бирээ чокка чугаалаан. Депшилгелиг технологтуг 180 саныг дериг-херексели аъш-чем үлетпүрүнге машина тудуунуң бүдүрүлгелери хереглээр кылдыр дамчыдып берген. Келир чылын бо сан-чурагай 900 саныг чеде бээр.

М. С. Горбачев. Аппалон Сергеевич, ол дериг-херекселге хамаарыштыр ийи айтырыг — шынар болгаш өртектер айтырыгдары бар.

А. С. Сысцов. Машиналарның ынанныштыы оларның туруштуг ажылдаарын хандырган турзун дээш кызыдып турар бис. А өртек талазы-биле үндезин чок өртек улгаттырар чорук турбазын дээш заводтар-биле ажылдап турар бис. Ынчалзажок ам дериг-херекселди чаа деңнелге дүүштүр чогаадып турар болгаш төлевилеп турар. Ол дериг-херексел кижилерниң киржилгези чок технология-биле ажылдаар, электроника, компьютерлер ажыглаар, ол элээн бүдүрүкчүлүг болгаш элээн ынанныштыг болур.

Кедээни быжыктырарынга, ооң сайзыраарынга кедээ школа онза рольду ойнап турар деп, ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы **Г. А. Ягодин** чугаалаан.

Чуртта школаларның бештиң бир кезии эки четчелеттинмээн. Шак ындыг байдалдарда кедээге өөредилгениң шынары анаа школада деңнелге чедир кажан-даа кедүрүлбес. Боттуг хемчеглерни алыр херек.

Кедээде ажылдап турар башкы кижиниң шалыны хоорайныы-биле деңнеп, а бир эвес ол башкы хары угда дөрт класстарда ажылдап турар болза, ол башкыга ажылдаары дыка берге. Шалыңны улгаттырар херек.

Боттарының күжү-биле дыка хөйнү кылып ап болур. Чамдык школалар коллективтери черни арендага алгаш, бедик дүжүт өстүрүп ап тургаш, дыка эки ажылдап ап турар. Оон киирип алган акшаны олар дериг-херекселдер садып алырынга, школалар тудуп алырынга ажыглап турар.

Мергежил бедидери — чугула айтырыг. Ону контрольга алыры негеттинип келген. Мергежил бедидери алыс утказының талазы-биле турзун, а ёзу барымдаалаан эвес турзун деп бодаар болза, кижиниң чүнү билирин база чүнү билбейн турарын тода билген турар ужурлуг. Амгы үеде мергежил бедидери дээш чорудуп турар хөй-ле ажылдарывыс «мөге немелде шөлээ» хевирлиг болу берген. Сүт үлетпүрүнүң техниктиг эде дериишкининиң харылзаар хүлээлгези бистиң министерствога онаашкан деп, ССРЭ-ниң ортумак машина тудуушкун министри **Л. Д. Рябев** чугаалаан. Чижеглеп сапаарга амгы үеде чуртта сүт болбаазырадып кылыр 4200 бүдүрүлге бар. Чоокку 5-6 чылдарда ам-даа 250-260 бүдүрүлге туттунар.

Ол заводтарны төлевилээр, оларны дериг-херекселдер-биле чепсеглээрин болгаш түүлеп хандырарын адырның специалистери холда алган. Бүдүрүлгени автоматчыдарынга, ону чаңгыс аайжыдарынга чогуур чурум тургустунар.

Ээлчегде беш тонна сүт болбаазырадып кылыр заводчугаштың төлевилелин ам ажылдап кылып турар. 1989 чылдан эгелеп кезектерден кылган шак ындыг заводтуң баштайгы он-он кезектерин чагыкчыларга берип эгелей бээр. Ээлчегде 10 тонна сүттү баштай болбаазырадып кылыр болгаш кадагалаар пункттарны болгаш сүттү кудар, аарыжы, сметананы, чамдык өске-даа продуктуларны бүдүрер заводту база тудуп турар.

Ол заводтар-биле чергелештир ээлчегде 25 тонна сүт бүдүрер чиик конструкциядан кылган хоорайның сүт заводун тудуп турар. Адактың сөөлүнде, ээлчегде 50 тонна сүт бүдүрер заводту төлевилеп турар.

Ээчегде 50 болгаш 230 килограмм быштак бүдүрер, быштак кылыр ындыг-ла кончуг улуг эвес бүдүрүлгелерни фермаларга тургузар талазы-биле саналдарны киирген. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунга чогуур санал-оналдарны киирген.

Болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелерге артынчы чок бүдүрүлгени организастап болгу дег мембранныг технологияны калбаа-биле ажыглаары-биле хемчеглер алдынып турар.

Агроүлетпүрге механизация чорудар чепсек-херекселдерниң комплекизиниң дугайында айтырыг бөгүн чидиг тургустунуп келгенин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Машина тудуушкун талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Бюрозунуң даргазы **И. С. Силаев** демдеглээн. Амгы үеде машиналар системазында 4 муң хире аттыг янзы-бүрү машина-техника бар, оларны эки сайгарып көргеш, бүдүрүп эгелээр херек. Ол айтырыг дүрген шиитпирлеттинмес, эң кол машина-техниканы баштай шилип алыры чугула.

Чаа техниканы ажылдап кылырынга болгаш бүдүреринге кооперативтиг каттыжыышкыннарны ажыглаарынче ол кичээнгейни угландырган. Техника кылыр чагыг киирери дээрге нарын айтырыг, ам дээрезинде бистер ону шиитпирлевейн турар бис. Техникага хамаарыштыр негелде-хереглелде байдал онза дувүреэзиниг боор турар. Амгы үеде чагыглар эвээжеп, харын-даа чамдык таварылгаларда чагыглар кылырындан ойталап турар апарган.

Бөгүн чугаалажып турар программа химия чокка шиитпирлеттинмес деп, ССРЭ-ниң химия үлетпүр министриниң бирги оралакчызы **А. И. Устькачкинцев** чугаалаан. Ол чорук бирги ээлчегде материалдыг курлавырлар чагыгларынга хамаарыжыр. Чижээлээрге, продукция ажылдап кылыр бүдүрүлгелерге бараан хаптап-савалаар пленка болгаш өске-даа материалдар хөйү-биле негеттинип турар. Курагроүлетпүрнүң ындыг чүүлдерге негелдези дыка улгадып турар. Полимерлер бүдүрер күчүлерни улгаттырарының айтырыгларынга ол доктааган. Ындыг болзажок полимерлерни бүдүрери-биле чергелештир оларны хап-сава кылып алырының айтырыгы база тургустунуп кээп турар деп, ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң тудуг материалдар үлетпүр министри **С. Ф. Воснушкин** бодунуң саналынга адырның айтырыгларынга болгаш тудуг материалдары бээрин көвүдедир талазы-биле алдынып турар хемчеглерге доктааган. ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркомунуң чагыындан алырга, улуг эвес ишкирлиг шил саваларны хөйү-биле бүдүрер апаар. Линолеум болгаш хана шывар материалдар кылыр бүдүрүлгелерни тудар талазы-биле программа ажылдап кылдынган. Сантехника чүүлдери кылырынга машина тудуушкун заводтарын киириштирип эгелээн. Бистиң санап турарывыс-биле алырга, 1990 чылга чедир ол чүүлдерге негелде-хереглел бүрүн хандыртына бээр.

М. С. Горбачев. Кижи бүрүзү хереглээн бүгү чүүлдерин баргаш-ла ап турзун дээш бүгү садыгны хандырып шыдаар силер бе?

С. Ф. Воснушкин. Бир эвес бистер ийи чыл бурунгаар 150—180 муң ваннаны садып турган болзувусса, ам 600 муңну садып турар бис. Келир чылын 700 муң ваннаны садар бис.

Хуралдың ажылын түңнеп тура, **М. С. Горбачев** бистиң бо ужуражыышкынывысты мындыг янзылыг түңнексеп тур мен деп чугаалаан. Ам дээрезинде эң кол түңнел болза аъш-чем айтырыының чугулазын бүгү кижилерниң эки билип турарында, бистиң улус ажыл-агый комплекизивистиң бүгү күчүзүн киириштирип тура, чүгле бүгү чурт-биле ол айтырыгны шиитпирлеп болурун билип турарында. Чурттуң улус ажыл-агый комплекизин удуртуп турар бистиң кадрларывыс психология талазы-биле эде тургустунмас болза, бистер ол айтырыгны шиитпирлеп шыдавас бис деп бодап турар мен. Министрлер Чөвүлели ол айтырыгны чугаалажып көрбейн турар дээш бо чугааны Төп Комитетке организаставаан бис. Чугаа болза өске чүүлдүң дугайында боор турар, эштер. Коммунистерге, бистиң бүгү ведомстволарывыстың төп органнарының удуртукчуларынга: аъш-чем айтырыынга чоокку үеде эргилдени чедип алыры биске кончуг чугула деп Төп Комитетке база катап чугаалаксап тур мен.

Шиитпирлер хүлээп алдынган, оларны бүгүде хүлээп алган болгаш күүседип эгелээн. Агроүлетпүр талазынче Курпланның үндезин структуралыг эргилдени кылып турарын база көрүп турар мен. Хүлээп алдынган бүгү шиитпирлер амыдыралга боттанган турар кылдыр ажыл-херекти ындыг янзылыг чорудар херек. Бистиң бо чугаавыстың соонда болдунар-ла бүгү чүүлдерни бо чылдан эгелеп кылып эгелээр херек. Доктаалдарда көрдүнгенинге дүүштүр министерство бүрүзү ажылын чаарты тургузар херек.

Маңаа хамаарыштыр мындыг янзылыг бодап турар мен. Ажылдың хемчээли кончуг улуг, ындыг болзажок чугулалаттынып көрдүнген бо чүүлде оон-даа чугула чүүлдер база бар болгай. Чурттуң районнарының хөй кезииниң мурнунда туруп турар кол айтырыг болза экономиктиг харылзааларны эде тургузары боор турар. Ийет, бистер кедээниң, агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазынга таарзынмайн турар бис. Ол ам-даа комплекстиг эвес боор турар. Ол бүгү шын. Ындыг болзажок амгы байдалдарда безин кижилер чаа бүдүрүлге харылзааларын ажыглап тура, олар боттары ажыл-агыйны углап-баштап, түңнел көргүзүглерин боттары планнап, оларны күүседир дээш кызып ажылдап, оларның боттарының байдалы ол көргүзүглерден шуут хамаарыжыр деп чүвени эки билип тура, ажыл-хереэн эки бурунгаарладып турар. Ынчангаш ТК-га бистиң бирги чугаавыс ол темага хамаарыштыр болган болгай, ынчан бистер бүгү айтырыгларны соңгаарладып кааш, мынча деп чугаалаан бис: бөгүн кол чүүл — аренда харылзаалары, ол дээрге кедээге бүдүрүлге харылзааларын эде тургузары, ССРЭ-ниң Агроүлетпүркүркому, чер-черде агроүлетпүр органнары кышкы үени ол айтырыгларны эки шиитпирлээринге ажыглаар херек.

Ол шимчээшкинниң партияның күчүзү-биле быжыглазын дээш ындыг чугааны удавас бирги секретарьлар-биле база катап кылыр бис. Амгы үеде чон-биле ажылдаар херек. Аренда керээзинче кижилерни киир ойладып болбас. Оон-биле кады маңаа ала-чайгаарлаашкынны база болдурбас херек. Кижилер-биле хандыр ажылдап тургаш, ажыл-херекти кылып чорудар херек, а кол чүүл — ол херектиң ажыктыын көргүзүп тургаш, ол ажылды чорудары болур. А көргүзүп болур чүүлдер кайы-даа девискээрде, адыр бүрүзүнде бар. Ол бүгү хынаттынып бадыткаттынган. Кедээде аренда харылзааларында, бот-орулга-чарылга хөгжүлдезинде көстүп келген угланыышкынны улам быжыглаар дээш шыңгыы ажылдаар херек.

Бо залда олуржуп турар кижилерден амгы болгаш келир үедеги байдалдар кончуг хамаарыжыр деп ажыы-биле чугаалап болур мен. Амгы үеде бирги ээлчегде колхозтарга болгаш совхозтарга чаа технологияны боттандырып чорудары-биле машиналарның, чемишчидилгелерниң, үнүштер камгалаар чүүлдерниң системаларын бээр, продукция ажылдап кылырының айтырыгларын шиитпирлээр херек. Ол дээрге аграр комплексте кол чүүлдүң эң кол-кол угланыышкыннары-дыр. Оларны тускайлап алгаш, кичээнгейден дашкаарлатпайн, боттандырып чорудары чугула. Маңаа бүгү чүүлдерни кылыр херек. Амгы үеде бүгү экономикада ийи кол чүүл — экономиктиг харылзааларны эде тургузары болгаш эртем-техниктиг депшилге деп чүүлдер бар дээрзин барымдаалап көөр херек. Келир үе-биле холбашкан оон-даа өске чүүлдерни уттуп болбас, оларны баш удур көөр херек, кол айтырыглар он үшкү беш чыл планынга чарылбас кезектер кылдыр кирген турзун дээш аап. Ынчангаш Курплан бирги ээлчегде бистиң чугаалажып турар чүүлүвүсче, технологияже болгаш продукция ажылдап кылыышкынынче кичээнгейни угландырып тургаш, онза эки ажылдаар ужурлуг. Он үшкү беш чылды аграр-үлетпүр комплекизинге комплекстиг механизастаашкын доозулган турар кылдыр планнаар херек. Бистер ындыг янзылыг санап көрген бис, ону чедип алырының боттуг аргалары бисте бар.

Ол айтырыглар-биле чергелештир кедээниң социал чаартылгазы бөгүн-даа, даарта-даа кады туруп турар. Күрүне кедээже көрнүп эгелээн деп чүвени кижилер билип эгелээн болгаш ону дораан-на деткип турар. Бир чижек бодуур: кара эвес хөрзүннүг черлерге барып ажылдаарынче оолдар болгаш кыстарны «Комсомольская правда» солун кыйгырган. 120 муң чагаа редакцияга келген. 20 муң кижи ол черлерде чеде берген ийикпе, азы ол черлерден чалалгаларны алган.

Кижилер бистиң планнарывысты билип, оларга бүзүреп турар болгаш чаа черлерже ажылдап чоруп турар. Ындыг чорук канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болур, эштер. Чүге дээрге ол зона болза кедээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң магадылаттынган зоназы болгай. Ол черлерде шык четчир, чер ажылының тодаргай культуразы, ылаңгыя мал ажылының специализациязы ында тургустуна берген. Эът болгаш сүт бүдүрерин көвүдедип болурунуң улуг аргалары ол черлерде бар. Россияның Кара эвес хөрзүннүг зоназының ам безин бо продукцияны бүдүрер талазы-биле деңнигүүрү улуг, ынчалзажок ооң бар арга-курлавырларындан эвээш. Маңаа бүгү чүвени улам улуг кылдыр калбартып болур. Кайда-даа хоорайлар улуг, хереглели канчаар-даа аажок улуг болгай. Бир эвес Кара эвес хөрзүннүг зонаның социал хөгжүлдезиниң планнары күүсеттинип турар болза, маңаа чоп келир.

Социал эде тургузулганың темазын база чугулалап көөр херек. Бо талазы-биле ханылап турбайн, силерниң кичээнгейиңерни бөже база катап угландырып тур мен, ону утпазын сагындырыксадым. Бисте аңаа моон аңгы хамаарылга чок болур ужурлуг. Оон өске бүгү ажылдар агроүлетпүр комплекизиниң шугуму-биле-даа, Курпланның, чазактың шугуму-биле-даа боттаныр апаар. Ынчалзажок шак ындыг чаңгыс аай турушту удуртулга болдургаш, бүгү адырлар маңаа идепкейлиг киржир ужурлуг. Бо талазы-биле ажылдап кылдынган политика, угланыышкын бар, ооң кадында кым-бир кижи канчаар чоор, ам дээрезинде соңгаарладып каар, маңаар бе деп бодап орар чүве чок болур ужурлуг. Хоржок, эштер, бистиң чугаалажып турар бүгү-ле чүүлдеривис соңгаарлаттынмас ужурлуг. Бир эвес ынчаар чугаалап болур чүве болза, ол бүгү 50 чыл дургузунда соңгаарлаттынып келген. Баштайында индустриализацияны боттандырар турган — ынчан соңгаарлаткан, ооң соонда дайынга үрелип, буузулган бүгү чүүлдерни катап тургузар турган — база-ла соңгаарлаткан. Ынчалдыр-ла соңгаарладып келген болгай. Ооң хараазы-биле, соңгаарладып келгениниң хараазы-биле кижилер кедээни каапкаш, оон чоруткан, ам бис аңаа амыдыралды канчап-даа катап диргизерин бодап турар-дыр бис.

Бис тараачыннар-биле канчаар ажылдап келгенивисти Пленумга сайгарып көөр бис. Ленин канчаар ажылдап турганыл? Кажан хамааты дайын чоруп турда, кажан чурт ындыг берге байдалга турда, ол тараачыннар айтырыын утпайн турган, ажылчын аңгы-биле тараачыннарның эвилелдии, хоорай-биле кедээниң айтырыын утпайн турган. Ол дээрге большевиктерниң эрге-чагырганы алганының соонда ооң политиказының үндезини боор турган чүүлдери ол. Бүгү чүвени катап эгидер херек, ленинчи хамаарылга херек. Ынчалзажок маңаа бисте ам бар чүүлдерни барымдаалаар апаар.

Дыка хөй чүүлдер маңаа тудугдан улуг хамаарылгалыг болурун көрүп тур мен. Кандыг-даа айтырыгны сегирип алыр болзуңза — ол чаа тудугну негээр. Ол дээрге бүдүрүлгелерни чаартыры-даа дижик, социал-культура-амыдырал айтырыглары-даа дижик, өске-даа бүгү айтырыглар дижик — аңаа үзер. Ынчангаш амгы үеде кедээни эде тургузарының баазазын тургузар утказы кылдынып турар бүгү чүүлдер — ол эки-дир. Ынчалзажок бүгү чүвени аграр секторунда хожудаашкынны ажып эртери дээш кылыр херек, сорулганы бүдүрүлгелерни чаартырының, а чамдык черлерге чаа бүдүрүлгелерни тударының-даа ачызы-биле шиитпирлээр херек. Мону база утпазы чугула. Чүге дээрге кандыг-бир звено чыдып каар болза, өскелеринге бүгү-ле чүүлдер хоозун кылдынар. Өске кандыг-даа херекке база ындызы дег, агроүлетпүр комплекизинге база ындыг. Кандыг-бир марканың канын алыр дээрге, ооң технология ёзугаар тургустунар бир кезээ чок болза, ол маркадан өске кан алдынар, азы шуут будалыр болгай. Кедээге хамаарыштыр бис чүге ындыг өске хамаарылгалыг бис? Чүге дээрге бис ол хөөкүй черни дарлап амдажаан бис, чер биске эгидилге чокка дүжүттү берип турар деп бодалга чаңчыгып калган бис. Бүгү-ле чүве кыдыг-кызыгаарлыг болгай. Ынчангаш АҮК-ке хамаарыштыр комплекстиг хамаарылганың түңнелинде ажылдап кылган чүүлдеривис планнарга-даа, херек кырында ажылывыска-даа кирген турар ужурлуг.

Министрлер Чөвүлелиниң улус ажыл-агыйының чогуур комплекстерин удуртуп турар эштеринге бо айтырыгларны утпазын, боттуг ажылды чорударын база дилээр-дир мен. Бо чугааны бис обкомнарның, крайкомнарның болгаш эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының бирги секретарьлары-биле ужуражы бергеш, девискээр аайы-биле база чорудар бис, ынчангаш бо-ла бүгү айтырыгларны оортап база деткимчелиг, тодаргай ажылдыг болур кылдыр, дөзевилеп чугаалаарга, чүк башка углапкан салаа дег эвес, а чаңгыс кылдыр чудурукталган хол дег, ындыг болур кылдыр кедүрер бис.

Чөвүлел хуралдың ажылынга эштер В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, А. П. Бирюкова, А. В. Власов, О. Д. Бакланов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары Ю. П. Баталин, И. С. Белоусов, Л. А. Воронин, В. К. Гусев, В. М. Каменцев, Б. Л. Толстых, ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң харысалгалыг ажылдакчылары, массалыг информацияның чепсектериниң төлээлекчилери киришкен.

(СЭТА).

СҮТТҮ ЭЛБЕДИРИ-БИЛЕ

Он ийиги беш чылдың планныг даалгаларын күүседир дээш «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан сүт-бараан фермазының коллективи чайгы үеде Алды-Шываага чайлаанга сүт-саалды элбедири-биле одар-белчирин доктаамал солуп, дүнеки одарладыышкынны организастаан. Оон түңнелинде сүт эртээн чылдан көвүдээн.

Чыл эгезинде фермага бейдал берген турган. Кергүзүглер кудуг. Аарыг инектер бар болганындан сүт бүдүрериниң планы күүсеттинмейниң чырында келген. Ынчалза-даа коллектив саар 235 кадык инектериниң ажылдазын экижидип, күш-ажылды организастаарын эде тургускаш, сүт бүдүрер планын күүсеткен.

Саанчылар, кадарчыларның ажылдаар, дыштанырынга таарымчалыг байдалды совхозтуң администрациязы, профкому тургускан. Ферма девискээринде столовая, эмнелге пункту, кызыл-булуң ажылдап эгелээн. Сугаа ажылдаарда саанчыларга [illegible] кылдыр автобусту чыылдап [illegible]. Ногаа аймаан саанчыларга чедиштирери [illegible] планын күүседип турар.

Кыштаглаашкынга курлавыр кылдыр 1065 тонна сенажты, 1900 тонна силосту үүжелээн. Сиген шелуунден 169 тонна люцернаны, 296 тонна саванны, 144 тонна чаңгыс чылдыг сигенни белеткээш, сөөртүп эккеп каан. Улуг-хаажылар боттарының кужу-биле ыңай 48 тонна сигенни белеткээннер.

Бо хүннерде мал кыштаглаашкынга эгелээн. Инекти саар, чемгерер, одаар аштаар ажылдарны механизастаан. Кажаалар чылыдаттынган. Чаңгыс-ла четпес чүүл дээрге, сүт соодар аппарат электриниң шимчедикчизи чок турдан, ажыглаттынмайн турар.

Эрткен айларда сүт бүдүрериниң саанчылар Ольга Даңзы-Белек 130 хуу, Екатерина Сероо, аныяк саанчы оол Мерген Ховалыг 115 хуу күүсеткеш, мурнакчылар одуруунда турупкан. Бызаа ажаакчылары хоочун эжишкилер Торлаа Мачылай, Галина Севек-Хуурак бир баш бызаага хонукта 500-600 грамм немелде деңзини ап турарлар.

Совхозта мал ажылының тускай эртемнигжилери малдың продуктулуг чоруун бедидери-биле 193 баш симменталь уксааның аныяк молдургаларын садып алган. Оларны Ийи-Талга кыштадып турар.

Вячеслав МОНГУШ.

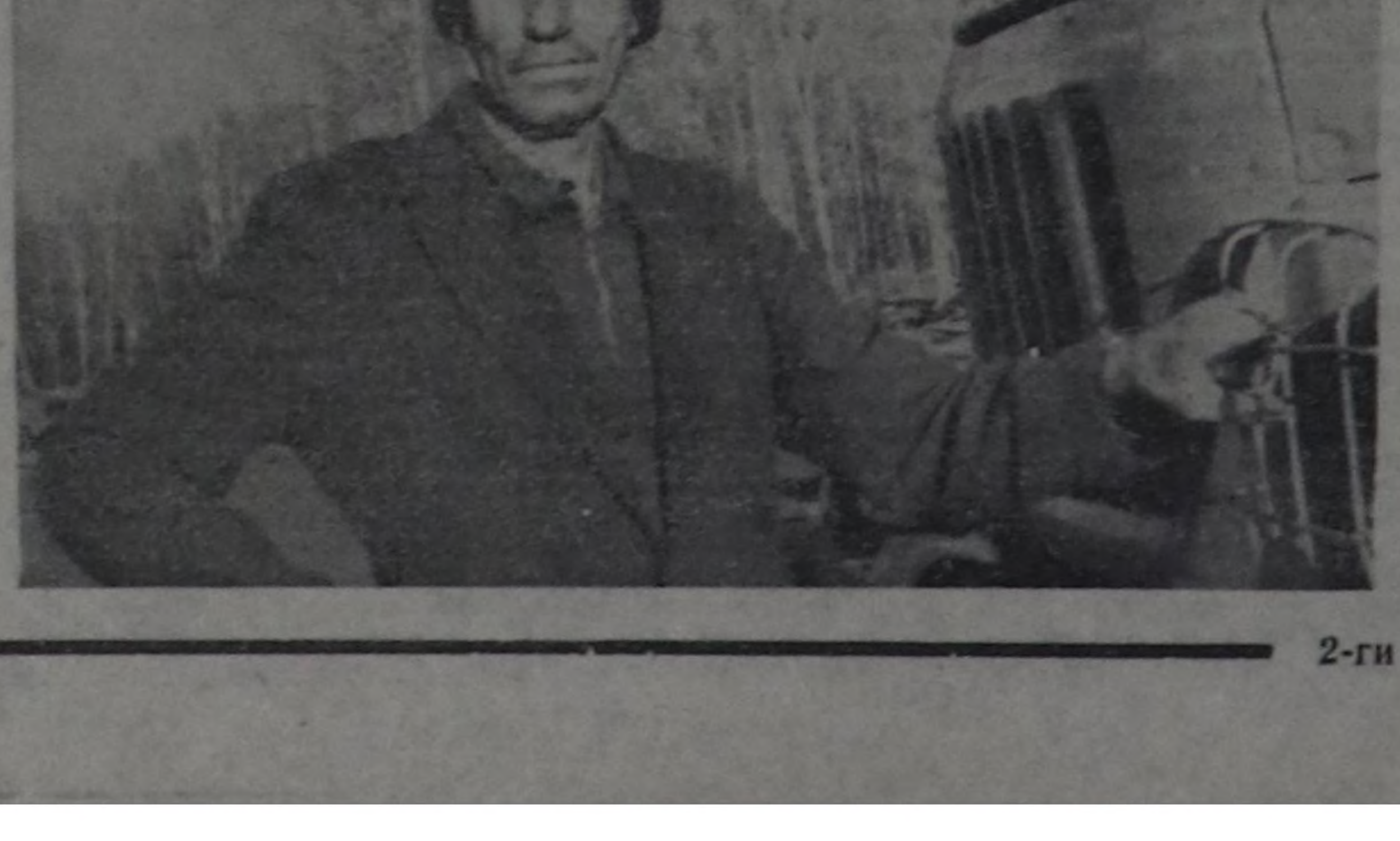

ЧУРУКТА: Тожунуң ыяш ажыл-агыйында мурнакчы механизатор Анатолий Васильевич Лачен тудуг ыяжын белеткээринге кызымак үлүүн киирип келген. Ол ужурган ыяштарны чудүреринге дузалажып турар. Ыяш ажыл-агыйы бо чылдың планын чедиишкинниг боттандыргаш, пландан ажыр продукцияны берип турар апарган.

Механизатор Анатолий Лачениң ажылы бедик бүдүрүкчүлүг. Арга-ыяш ажылдарын механизастаарынга ол бодунуң чогаадыкчы үнелиг саналдарын база киирип, эзаш чарыгдалдарлыг ажылдарын ол чедип ап келген.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ШИФЕР, КАДАГ ЧЕДИШПЕЙН БААР

Бии-Хем райкүүскомунуң чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелели чонга коммунал ачы-дузазын чедирер чугула черлерниң бирээзи. Бүдүрүлге эргелелинге чунар-бажың, хеп чуур чер, аалчылар бажыңы хамааржыр. Бо чылдың тос айларында ол черлерниң коллектив кежигүннери чонга кайы хире ачы-дуза чедиргенил, боттарынга бердинген планныг онаалдаларын, салдынган сорулгаларын канчаар күүсеткенил? Ук айтырыгга хамаарыштыр бүдүрүлге эргелелинде инженер Валентина ШАГАРОВА-биле «Шынның» корреспондентизи Сиринмаа ЧООДУ беседалашкан.

— Бүдүрүлгеңерде чеже ажылчын барыл? Оларның ажылдан үнер-кирер чоруу кандыгыл? Ажылчыннарны чаңгыс черге турум бызыглаар хемчеглер алдынып турар бе? Бо дугайын чугаалап көрүңерем, Валентина Григорьевна?

— Амгы үеде коллектив бүрүзү ажылынга чүткүлдүг, кызымак улусту чаңгыс черге турум ажылдадырынче сагыш салып турары-даа тавар ылга эвес. Чүге дээрге үениң негелдезин база ындыг. Бистиң бүдүрүлгевисте 52 кижи бар. Чогум ажылчын штат бүрүн четчир. Амгы үениң негелдези-биле ажылчыннарны турум ажылдадырының хемчеглерин ап турар бис. Ажылын каар, үнер-кирер кижи чок. Ынчалзажок ажылчыннарның шалыңы кончуг эвээш. Шынап-ла, эр кижи 130 рубльге канчап ажылдап, амыдыраарыл? Бо айтырыгны коллективке өөренип көргеш, онаашкан ажылынга ак сеткилдиг, кызымак кижилерге шалыңынга 30 хуу немелде бээриниң аргазын кылып турар бис. Ажылынга ёзулуг-ла сонуургалдыг кижилер мындыг деткимчени биле бээр. Ынчангаш эш-өөрүнүң бузүрелин-даа чаалап аптар чорду.

— Эргелелде чуртталга фондузу чежел? Капитал септелгеге бо чылын чеже хире акша шиңгээдири көрдүнгенил? Септелгеге чугула херек тудуг материалдары-биле хандырылга кандыгыл?

— Бистиң чуртталга фондузунга 571 квартира болгаш 224 бажың хамааржыр. Чуртталга фондузунуң бүдүн-бүрүн турарын, ону чаартырының болгаш капитал база агар септелгелерниң шынарын экижидериниң хемчеглеринче сагыш салып келдивис. Бо чылын септелгеге 135 муң рубль көрдүнген. Оон 80,4 муң рубль шиңгээттинген. Бо чылын 15 бажың септээр планныг бис.

Бүгү бажыңнарның септелгезин Туран хоорайда септелге-тудуг участогу кылыр. Капитал септелгелерни чүгле часкы, чайгы үелерде чорудар. Чүге дээрге чурттакчылар солуп чурттадыр бажың чок. Ийиде, тудуг материалдары-биле хандырылга хожудаашкынныг. Дилиг материалдары, шифер, кургаг штукатура чок, чуртталга фондузунга берип турар тудуг материалдары колдуунда-ла чедишпес-тир. Ынчалзажок тудуг материалдары чедишпес дээш чылдагааннап орар эвес. Тудугжулар кандыг-бир аргаларны тып, оон чайлаарының оруун база кылып турар улус.

— Бо чылын чеже кижиниң дилег-билдириишкини киргенил? Ында кандыг айтырыглар көдүрткүнгенил? Оларның дилеглери канчаар шиитпирлеттинип келгенил, Валентина Григорьевна?

— Хамаатыларның дилеглерин болгаш хууда айтырыгларын демдеглээр дептеривис бо. Бо чылдың тос айларының иштинде 41 кижи чагыг киирген. Бажың-балгадыңга улуг септелге кылдырарын дап аңгыда, агар септелгеге тудуг материалдары, печкаларын кылдырар диген чурттакчылар арбын болган. Ажылчы чоннуң дилеглерин саадатпайн хандырарының хемчеглерин ап турар бис. Ылаңгыя, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң дилеглерин хандырары бирги ээлчегде болгай. Бо чылын Кызыл партизан кудумчузунда 65 дугаар бажыңның № 1 квартирада чурттап орар Григорий Лисовский, Загородная кудумчузунда 23 дугаар бажыңның № 1 квартиразында Петр Новиков оларның септелгеге тудуг материалдарынга дилеглерин хандырып бердивис.

Ынчалзажок чурттакчыларның дилеглерин чедиштир хандырбайн турарывысты миннир апаар. Маңаа кол-ла чылдагаан—печка кылыр кижи тывылбайн баргылаар ийикпе, азы тудуг материалдары чедишпейн турары. Бир печканы кылырга 30 рубль. Акшазы эвээш боорга, ону кылыр кижи тывылбас. Ол чылдагаандан чайлаарының аргаларын база тывар апаар. Биске чаагайжыды туттунган, ийи каът сес бажың хамааржып турар. Ол бажыңнарга капитал септелге чорудар ужурлуг. Санитарлыг дериглер болгаш шифер чогундан ооң чурттакчыларының дилеглерин хандырып чадажы бердивис. Эң-не кол чүве — ол бажыңнарның одалга системазын болгаш канализациязын кылганы шын эвес. Ынчангаш септелгези улуг. Ийиде, ол бажыңнарның септээриниң хуусаазы шагда эрткен. Септелге чорудар санитарлыг дериглер тыптырга-ла, кылыр хемчеглерни алыр бис.

— Туран хоорай Совединиң күүскомунуң инициативазын ёзугаар чаагайжыдылга айларын болгаш хүннерин эрттирип турарын билдим. Чурттакчылар ортузунда «Үлегерлиг бажың дээш» чарыш чорup турар болду. Ынчалзажок бажың-балгадының иштинде-даштыының девискээриниң арыг-шеверинче болгаш квартира өртээн төлээринче сагыш салбайн баргылаарлар таварышкылаар боор аа?..

— Хоорайның чаагайжыдылгазын болгаш поганчыдылгазын чогуур деңнелге чедирер ажылда четпестер хөй. Советская кудумчузунда оңгул-чиңгилдерге сай-довуракты төп дескилээн. Ынчалзажок хоорайның барыын талазында кудумчуларынга кылыр ажылдар эвээш эвес. Ону кылырынче улуг күштү мөөңнээр бис. Кудумчуларга машина-балгат маңнаарга, довурак-доозуну дыка болур. Бо база-ла улуг, биче чурттакчыларның санитарлыг байдалынга таарышпайн турарын чурттакчылар хурал-суглаага бо-ла көдүре бергилээр. Ынчангаш чайгы үеде суг бүлгүртүр, а кышкы үеде кудумчулар белдирлеринге элезин төгер тускай машиналар херек. Республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агыйы девискээр бүдүрүлге каттыжыышкыны ол талазы-биле дилээвисти хандырар боор деп идегеп орар бис.

Чурттакчылар ортузунда «Үлегерлиг бажың дээш» чарыш чорup турза-даа, Октябрьская, Титов кудумчуларының чурттакчылары санитарлыг байдалды экижидериниң орнунга, богун кайы хамаанчок төккүлеп каарлар. Дөрт квартиралыг бажыңнарның чурттакчылары бо чурумну база хажыдып келген. Амгы үеде дузалал ажыл-агыйын өреге бүрүзү хөгжүдерин сүмелеп турар. Ол хирезинде бо бажыңнарның ээлери оода девискээринге погаа безин тарывайн келген. Ол талазы-биле ажылдар чорup-даа турза, ээлериниң тоомча чогу ол-дур.

Чурттакчы бүрүзү бажың-балгадын арыг-силиг тудар, ону камнаар база девискээрин чаагайжыдары чугула айтырыг. Ооң-биле чергелештир чурттап орар бажыңының чылык болгаш бажың өртээн төлээрин уттуп алыр кижилер бары хомудаанчыг. Партия райкомунуң ажылдакчызы Татьяна Кривопуск 79 рубль 71 көпеек, мал эмчизи Галина Монгуш 58 рубль, чаагайжыттынган бажыңда чурттап орар Зоя Дамдын 62 рубль өрелиг. Мындыг чурттакчыларның буруузундан, бажың септелгезинге чугула тудуг материалдары садып алыр, чаагайжыдылгага киириштирер акша четпейн баргылаар. Бо бүгүнү чурттакчы бүрүзү ханы угаап билзе эки.

— Бүдүрүлге эргелелиниң материалдыг баазазы кандыгыл? Он ийиги беш чылдың үшкү чылында кандыг сорулгалар салдыныгыл, Валентина Григорьевна?

— Амгы турар черивисти көрдүңер ышкажыл. Ажылчыннар тар өрээлдерде ажылдап орар. Машина-балгат турар черивис база хирелиг. Бүдүрүлге эргелелиниң чаа баазазын сес чыл тудуп келген. Тудуг материалдары болгаш ажылчыннар чедишпезинден доозулбастаан.

Бүдүрүлге эргелелиниң коллективи чонга ачы-дуза чедирериниң планныг онаалдаларын багай эвес күүсеткенин демдеглекседим. Ниитизи-биле тос айларда 23,9 муң рубльдиң ачы-дузазын чедирер, планын 29,9 муң рубльге күүсеткен. Чурттакчылар боттары хеп чуур черни бо чылын ажыттывыс. Чаагайжыдылгада ажылчыннарны бригада аргазынче шилчидерин көрүп турар бис. Чурттакчыларга контейнерлерни тургузуп бээр сорулга салдынып турар. Ол ышкаш хоорай чаагайжыдылгазын болгаш поганчыдылгазын экижидер, бажың септелгезин шынарлыг кылырын холга алыр.

Кызыл хоорайның ийи дугаар ортумак школазында биология башкызы Тамара Григорьевна Ондарның ажылынга кызымаан школада башкылар коллективи мактап, ооң он чеди чыл дургузунда чыгдынган байлак арга-дуржулгазын ажыглаарын аныяк башкыларга сүмелеп турар.

Тамара Григорьевна школада хөй-ниити ажылдарынга база идепкейлиг киржип турар. Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутады хүлээлгезин база ак сеткилдиг күүседип келген.

ЧУРУКТА: Тамара Ондар клазының өөреникчилери-биле.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

База катап Барабашка дугайында

ХУУЛГААЗЫННЫҢ ХУУЛГААЗЫНЫ

Барабашка-биле холбашкан элдептиг полтергейске тураскаатткан хурал чоокта чаа «Техника—молодежи» деп сеткүүлге болган. Аңаа эртем-техниктиг ниитилелдерниң төлээлекчилери, академиктиг болгаш эртем-шинчилел институттарының чамдык эртемденнери, ындыг болуушкуннарны өөренип турар энтузиастар келген. Москвада бир эрги бажыңда болуушкун-биле холбашкан маргылдаалар изиг түлүк болган. Ук чүүлдүң дугайында «Труд» солунга бо чылдың октябрь 5-те парлаан турган. «Строительная газета» солундан очулгазын «Шынга» база үндүрген. Москвага нептереп, дыргын тараан бо төөгү ам-даа чаа-чаа даап бодаашкыннар, сураг-медээлер-биле нептеревишаан. Харын-даа ол хуулгаазын чүүл өске хуулгаазынче шилчий берген.

„Бис бодувустуң сөглээн сезүүске ээ болган бис: ук бажыңның адрезин, «көзүлбес кижинин» тыпкан уругларның фамилияларын, оларның ажылдап турар черин кымга-даа ыттавааан бис. Ынчалза-даа журналистерниң кадагалаан чажыды чытпаан. Бистиң баарывыс бетинде-ле ол общежитиеже улажып турган залчыларның саны улам көвүдээн, ооң уламындан кыстарның амыдыралы шуут хилинчек апарган.

Оларның эжиинден, соңгаларындан шургуп кириц, дыш бербейн турган, оон туржук бир-ле хулиганнар оларның соңгазының көзепээн база буза шаап каапкан. Кыстарны «албыстыглар», «төөредикчилер» деп адап турганнар. А ажылдаар черинге оларны кочулаар турган.

А чоокта чаа, октябрьның бир хүннериниң бирээзинде, элдептиг квартира ээнзиреп калган. Кыстар чиде берген! Олар канчап барганнарыл?

Ооң чылдагаанын кыстар-биле баштайгы хүннерде кады туруп, хуулгаазын Барабашка-биле «таныжарынга» дузалажып турган кожалары мынчаар тайылбырлаар.

Ол-ла ыт-шимээн болуп турар үеде квартирага бир кижи кестүп келген, ол өске кээп турган аалчыларга шуут дөмей эвес болган. Ол кижи улуг эртемден кижи мен дээрзин чугаалааш, бир-ле бадыткал бижик көргүскен. Ол чүгле квартирада болуушкуннарны эвес, кыстарның салым-хуузун база сонуурган, харын-даа хөй түңнүг акша-даа аазап турган.

Ол кыстар шак ынчаар эртемге «сурагжаан» А. Деевтиң салдарынга алзыпкан. Ооң «ажыл-чорудулгазының» дугайында парлалгага база бижип каапкан —неделя бурунгаар «Крокодил» сеткүүл А. Деевтиң дугайында ээлчеглиг фельетонну парлаан.

Ындыг-даа болза, ук кыстар чок-даа болза, общежитиеде элдептиг хуулгаазын уламчылавышаан. Чоокта чаа комендант ээнзирей берген квартирага баргаш, «Мында сен бе, Барабашка?» деп айтырган-дыр. Чүү болган деп? Аңаа харыы кылдыр дыңзыг соктаашкын дыңналган-дыр эвес-пе.

Бо болуушкуннарның «баштайгы түңнелдерин» үндүрер үе келген. Ындыг турбуже, ол элдептиг фактылар, болуушкуннар, таварылгалар ол дугайында чогуур тайылбыр бээр кижилерни аймаарадыпкан. Эртемденнерниң шинчилелдери база-ла «ындыг ирги бе», «мындыг чадавас»... дээн сөстер-биле кызыгаарлаттынып турар. Ол соктаашкынның ужуру ынчаар ам-даа тывылбаан. Ында кижи күш четпес хире чүве чок болгай. Ону шинчилептер бөдүүн херекселдерни квартираже эккээрин безин кым-даа сагынмаан. Ол квартирага чораан журналистерниң саны эртемденнерден безин хөй болган. Ооң уламындан «Техника — молодежи» сеткүүлге болган хуралга «Чериң кырында чурттакчыларны цивилизацияның шенеп турары» дээрден эгелээш «квартираның ээлериниң угааны албарааш, оон соктаашкын дыңнап турары ол» дээш даап бодаашкыннар үнүп турар. Бо бүгү чүүлдер чүгле даап бодаашкыннар-дыр, бадыткаптар кандыг-даа фактылар, шенелделер оларда чок.

Ол «хуулгаазыннарга» таварышкан кижилер чүгле моральдыг болгаш материалдыг когаралга таваржып артып турар.

Ындыг чүүлдер дыка хөй черге — Клин районга-даа, Сыктывкарга-даа, Белоруссияга-даа, ол-ла Москваның бодунга-даа болуп турган болгай. Ындыг чүүл көрген, дыңнаан кижилер «албыстыг», «мегечи» деп ададып, «сенсация сүрген журналистер» диртип келген болгай. А херек кырында хандадан суг төктүп, майыктааш хенертен люстраже октаттынып, шуут ээн квартирадан электрилиг приборлар милиция ажылдакчыларынче дажаттынып, хөй-ле кижилер көрүп турда, аар холодильниктер кээп дужуп турган болгай. Ону көрген кижилер «чүве таарыштырар» хире эвес кижилер болгулап турду.

Ындыг хуулгаазыннарны шинчилээринге эртем белен эвес деп чугаалап болур бис. Ол хирезинде дыка хөй эртемденнер хуулгаазынның чылдагаанын шинчилээриндеп шуут ойталап турар болгай. Бодунуң ат-алдарын баксырадыптарындан сестир аап. Эртем ындыг чүүлдерден ойталаар болза-ла, албыс-шулбус... Ынчангаш кайгамчык чүүлдер биске билдинмес болуп артып турар. Оларның баажызын тып шыдавайн турар бис. Ындыг чоруктуң «ажыктыы» билдингир болгай.

Ындыг болуушкуннарны шинчилээринге чүгле эртемденнер эвес, өске-даа албанның кижилери база белен эвес. Полтергейстен ногараан кижилер дуза дилеп келир болза, милиция ажылдакчылары чүнү кылыр ужурлуг дээрзин айыткан саавыр шагда-ла бадылаттынган. Ол саазын болуп хевээр артканы билдингир. Бо таварылгада ук районнуң эрге-чагыргазы кыстарның салым-хуузун аңаа эрттирбес боор деп идегел бар, оларның бирээзи чурттаар-даа, ажылдаар-даа чер чок артканындан, дуза дилеп турган-дыр.

Бо төөгүнү боттарывыска демдеглел кылдыр арттырып ап турар бис, ооң саны улам өзүп орар. Ындыг болуушкуннарның херечилери дыка хөй. Чоокта чаа редакцияга Москвада чурттап турар бир ег-бүле келген, каш хонук бурунгаар оларның бажыңынга келген чери билдинмес сугнуң тынтып турарын, бүгү-ле шактарның, харын-даа электроннуг безин шактарның хенертен каш шак мурнап чорууй баарын чугаалап турдулар. Аңаа база эртемденнер чораан, ол полтергейст деп бадыткааннар. Ооң чылдагаанын бо удаада-ла ылап билип алыр ирги бис бе?

О. ВАЛИМОВ,
И. МОГИЛА.
(«ТРУД» солундан).
Москва хоорай.

ЧЕЖЕГЕ ЧЕДИР УЛАМЧЫЛААРЫЛ?

Тес-Хем районнуң төвү — Самагалдай суур чылдан чылче өзүп, сайзырап турар, ооң чурттакчыларының саны көвүдээн.

Суурнуң чурттакчыларын сөөлгү үеде арай дүвүредип турар айтырыгларынга доктаақсадым. Чурттакчы чонну хлеб, сүт болгаш өске-даа хүн бүрүнүң чугула херегледиң бараанңары-биле хандырып турарында чоннуң хомудалы улуг.

Тес-Хем райпозунуң баштаар чериниң конторазын долгандыр үлетпүр, аъш-чем, ажыл-агый, идик, өртээн чиигеткен бараалнар, ном, канцелярия бараанңарын садар магазиннер болгаш столовая дээш шуптузун суурнуң бажында чаңгыс кварталда кылып кааны элдептиг.

Хлебти чаңгыс магазинде садып турар . Хүннүң-не ол магазинниң чанында кандыг-бир байыр, чыскаал болган ышкаш улустуң чугаалажыры ышкаш «кижи бажы кизирт» турар. Ол кижилерниң аразында «шак-шак» деп алгыржып турарын бо-ла дыңнаар-дыр мен. Ында кудумчуда аар, чиик машиналар, мотоциклдер, тракторлар кижи эртер арга чок кылдыр чыскаалыпкан турар. Хлеб дээш чеже кижи ажыл шагы үзүп турар, чеже машина-техника кывар-чаар материалдарны өрттедип, чарыгдап турар чүве.

Бир катап районнуң одаар чүүл складының эргелекчизи Допчун тургаш:

— Мээң бажыңым хлеб магазининден 2 км ырак. Ол аразынга хлебтээш кээр, баарда 4 км эртер-дир мен. Магазинге келгеш хлеб оочурлааш, шаг-ла болур, бергезин—деп, ол чугаалап турду.

«Чодураа» совхозтуң төвү Белдир-Арыг биле Самагалдай аразы 3 километр. Ийи суурнуң аразында хлеб чүъктээн улуг-биче, эр-херээжен чоп уэулбес. Ол суурда хлебтиң чедишпези-ле ол боор.

Суурувустуң аъш-чем магазиннеринде ооң ассортиментизи эвээш, хандырылга багай. Столоваяның аъш-чем кылып турарының багайын оон чемненген эрткен-дүшкен кижилер безин эскерип, чугаалажып турар.

Районнуң удуртур даргаларынга аъш-чемниң хандырылгазының дугайында чүгле Самагалдай суурнуң эвес, өске-даа суурларның ажылчы чону хөй санныг айтырыгларны тургузуп келген. Ол айтырыгларны чөптүг-биле шиитпирлеп, аъш-чем продуктуларының хандырылгазынче кичээнгей чогундан чоннуң негелде-хомудалдары улуг. Ам-даа бо айтырыг чежеге чедир ынчаар уламчылаарыл! деп айтырыг тургустунуп турар.

Василий САРБАА.
Персоналдыг пенсионер.

ХАНДЫРБАЙН ТУРГАН БОЛЗА...

Чоокта чаа Кызыл хоорайның чурттакчыларының байырлалы болуп эрткен. Ол байырлалга үткүштүр бүдүрүлгелер аразында калбарган социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген. Оларның аразында «Тувашвейобувьбыт» каттыжыышкыны мурнуку одуругну ээлээн черлерниң бирээзи болган. Хоорайда ооң 5 бүдүрүлгези багай эвес ажылдап турар. Тодаргайлаарга, даштыкы болгаш иштики хептер даараар «Чечек» ательези чонга ачы-дуза чедирер планын күүседип турар.

«Чечек» ательезиниң даараныкчылары мурнуку чылдарда чоннуң чагыгларын негелдезинге чедир хандырбайн турган болза, ам ол чорук эттинген. Амгы үениң негелдезин күүсетпейн, кым-бир даараныкчы шынар чок хеп даарап, материалды үрээн таварылгада, ону ол кижиге төлеттирер. Чыл төнчүзүнде он үшкү шалың акшазын казыттырар. Бо негелделер ажылчыннарның онаашкан үлүүн шынарлыг кылырынга дузалыг. «Довурзак» ательезиниң удуртукчузу Т. А. Чамзырынның бригадазы чагыгларны өй-шаанда күүседип, чоннуң үнелелин чедип ап келген. Ооң даараныкчылары — 6 кижи. Кижи бүрүзү айда 300 рубльдиң ажылын бүдүрер турган, 450 рубль чедирип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бүдүн чартык катап өстүрген. Ук коллектив 1985 чылда тургустунган. Баштайгы чылдарында олар чүгле кышкы бөрттер даараар турган болза, ам янзы-бүрү хевирниң херээжен бөрттерин бүдүрүп турар болу берген. Даараныкчыларның мергежилин бедидерин бригадир утпайн турар. Оларның машина-техника, дериг-херекселдер-биле хандырылга база багай эвес. Бо бүгү ажылдың шынарын экижидеринге база планныг онаалдаларны күүсединге деткүм болган. Ында мастерлер Н. С. Колодкина, Л. В. Теплова, Н. Д. От-оол оларның үлегерлиг ажылы өскелерге дузалыг.

Ийи чыл бурунгаар турганынга бодаарга, «Чечек» ательезиниң ажылы кескүзү-биле экижээн. Бригада, цех бүрүзүнде тускай чөвүлел бар. Ооң кежигүннери ажылдың шынарын доктаамал хынап, четпестерни эскерип каар апарган. Ында инженер-техниктиг ажылдакчыларның болгаш дуржулгалыг ажылчыннарның киржилгези-биле шынар хүннерин эрттирери чаңчыл болу берген. Бригадалар, цехтер аразында калбарган чарыштың түңнелдерин өй-өйлеп үндүрүп, мурнакчыларны тодарадып, шаңналдарны тыпсып келген. Сөөлгү түңнелде чарыштың бирги черин Якушина Нелля удурткан чиик платьелер даараар бригаданың кежигүннери ээлээн.

— «Тувашвейобувьбыт» каттыжыышкынының чиңгине директору Л. О. Бавуу-Сюрюнге ужуражып, ажыл-иш дугайында база ээп беседалаштывыс. «Мурнунда инженерлеп ажылдап турдум. Амгы ажылга келгеш, чаа-ла дөрт хүн ажылдадым. Биске хамааржыр беш бүдүрүлге коллективтиг керээ-биле ажылдап кирген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чоорту кескүзү-биле экижиди»—деп, ол тайылбырлады. Директорнуң чугаазы үстүнде көрген фактыларымны бадыткап турар болду. Ажылчыннарның шалыңы бүдүрген продукциязының чогуур үезинде сайгартынарындан онза хамааржыр. Дааравап чагыглар шынарлыг болза, ээлери күзелдиг-биле алырлар. Ынчангаш чагыкчының күзелинге чедир даараар дээш коллектив кежигүннери кызып ажылдап келген.

Ынчалзажок каттыжыышкынның Чөөн-Хемчикте, Сүт-Хөлде, Эрзинде, Таңдыда амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелдериниң ажылы хожудаашкынныг. Оларда чонга ачы-дуза чедирилгези чогуур деңнелинге четпейн турар. Бо эргелелдерде ажылды организастааны ам-даа четпес. Моон уламындан корум-чурум үрээр, ажыл шагы үзер чоруктар бар болуп артышкан. Ажыл-агыйлар төптеринге ол бүдүрүлге черлериниң комплекстиг хүлээп алыр пунктуларының ажылы эки-ле сегивейн турар. Каттыжыышкынның удуртукчулары хожудап турар черлериниң ажылын экижидери-биле хемчеглерни алыры черле күзенчиг.

Ким-оол ХЕРТЕК.
Кызыл хоорай.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУХАРЕСТ. РКП-ның Чиңгине секретары Николае Чаушескунуң даргалаашкыны-биле РКП ТК-ның Политкүүскомунуң ээлчеглиг хуралы болган. Аңаа ноябрь болгаш декабрь айларда улус ажыл-агыйының планының күүселдезин чугаалажып көрген. РКП-ның удуртукчузу бо чылдың планын чедиишкинниг күүседири-биле шиитпирлиг хемчеглерни ап чорударынче чазакты, министерстволарны, каттыжышкыннарны болгаш бүдүрүлгелерни кыйгырып, бүдүрүлгеге күш-ажылды организастап чорударын экижидеринче, дашкаар үндүр садар продукцияны хөйнү бүдүрүп үндүреринче кыйгырган. Продукцияның шынарын база ооң техниктиг деңнелин улам бедидер экижидериниң чугулазынче кичээнгейни ол угландырган.

Энергетика күчүлерин ажыглаалга киирер. 1988—1989 чылдың кышкы үезинде электроэнергия бүдүрүлгезин хандырар талазы-биле сорулгаларның күүселдезиниң дугайында илеткелди база чугаалажып көрген. РКП ТК-ның Политкүүскому КУР-же болгаш КУДР-же Н. Чаушескунуң албанның найыралдыг аян-чоруунун түңнелдерин чүүлдүгзүнген.

ПЕКИН. КУР-га бир миллион киловатт күчүлүг «Цаньсянь» дээр чылыг электростанциязын тударынга техниктиг дузаны Совет Эвилелиниң көргүзериниң дугайында дугуржулгага ат салган. Ол болза Совет-кыдат чаак аразының дугуржулгазында тудары баш удур көрдүнген үш чылыг электростанцияларының бирээзи болуп турар.

Дугуржулгага Бүгү-эвилелдиң «Технопромэкспорт» дээр даштыкы садыг каттыжыышкынының болгаш дериг-херекселдерин дашкаар үндүр садар болгаш киир садып алыр талазы-биле кыдат компанияның төлээлекчилери ат салганнар. Ол документ ёзугаар совет организациялар 500 муң киловатт күчүлүг энергоблоктардыг комплектилиг электростанцияны даштыкыже эң-не баштай садып турар.

Келир чылын ниити күчүзү 3,2 миллион киловатт күчүлүг үш улуг чылыг электростанцияларын тудары-биле совет-кыдат дугуржулгаларны чарарын планнап турар.

Энергетика талазы-биле бистиң ийи чурттарывыстың аразында кады ажылдажылганың чедиишкинниг эгелээни-биле холбаштыр кыдат тала улуг сеткил ханышкылыын илередип турар деп, СЭТА-ның корреспондентизинге интервьюзунга дериг-херекселдер дашкаар үндүр садар болгаш киир садып алыр талазы-биле кыдат компанияның оралакчы президентизи Сюи Цюаньгэп чугаалаан.

• • •

Реформаларның түңнели чедиишкинниг болуп доостурунга бүзүрээр бис, ооң-биле социализмниң артык күштүүн көргүзүп, амыдыралга ону боттандырып чоруткан турар деп, ККП ТК-ның чиңгине секретары Чжао Цзыян ВСАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары Янош Лукач-биле ужуражыышкынга медеглээн.

Хөй-хөй социалистиг чурттарда амгы үеде чорup турар реформаларны боттандырып чорударын чиик эвес ажыл болур. Чаартылгаларны боттандырып чорудуп турар үеде социалистиг чурттар бергедээшкиннерге таваржып турар, ынчалза-даа олар ол дээш соксавайн, реформаларны үргүлчүлеп турар деп, ККП-ның удуртукчузу чугаалаан.

Реформаларны боттандырып чорударынга Кыдат Венгрия ышкаш тодаргай бергедээшкиннерге таварышкан деп, Чжао Цзыян демдеглээн. Ынчалза-даа реформаларга эргежок чугула чазалгаларны киирип турганы, оларны уламчылаарынга Кыдат долу шиитпирлиг деп, ол демдеглээн.

(СЭТА).

УЖУРАЖЫЫШКЫН ДООЗУЛГАН

ЖЕНЕВА. (СЭТА). ССРЭ болгаш АКШ-тың төлээлекчилериниң ужуражыышкыны доозулган. Аңаа ийи таланың эксперттери Красноярскиде радиореле станциязын космос делгемин тайбың шинчилээринге болгаш ажыглаарынга улустар аразының кады ажылдажылгазының төвү кылдыр чаартырының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

Ооң-биле кады ССРЭ болгаш АКШ-тың эксперттери Красноярскиде радиореле станциязынга хамаарыштыр американ таланың сагышсыраашкынын херек кырында дүгүрериниң айтырыын база чугаалашкан.

Совет делегацияны ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы В. П. Карпов, АКШ-тың делегациязын боо-чепсекке болгаш чепсегленишкинге контроль талазы-биле агентилелдиң директору У. Ф. Бэрнс баштаан.

СОЛУННУҢ БАЙЫРЛАЛЫ

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Брюссельдиң чоогунда Алст хоорайга бельги коммунистерниң неделя санында үнер «Роде ваан» («Кызыл Тук») солунунуң байырлалы эгелээн. Ону 1921 чылда үндезилеп тургускан, ол нидерланды дыл кырында үнүп турар. Бельгияның Коммунистиг партиязының органы ол солун ажылчын аңгының, чурттуң бүгү чурттакчы чонунуң эрге-ажыктарын камгалап, делегейниң дужкүүрлүг чоруунуң чавырлышкыны дээш шиитпирлиг-биле демисежип турар.

Байырлалда акы-дуңмалышкы коммунистиг партияларның ээзи каш солуннарының төлээлекчилери, ооң иштинде «Правданың», «Руде правонуң», «Гранманың», «Юманитениң» төлээлекчилери киржип турар. Байырлалды ажыдып тура, бельги коммунистер болгаш оларның даштыкы аалчылары делегей байдалында таарымчалыг угланыышкыннар улам-на илдең болуп турар үеде чыглып келгеннер деп, БКП-ның национал даргазы Луи ван Гейт онзалап демдеглээн.

Делегей медээлери

МИТИНГ БОЛГАН

ДЕЛИ. (СЭТА). «Улуг Октябрь — кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эргилделиг болуушкун» — ындыг девиз-биле аңаа хөй-ниитиниң митинги болган. Ону Совет Эвилелиниң өңнүктери ниитилел организастап чорудткан. Митингиге хөй-ниити болгаш политиктиг сураглыг ажылдакчылар, министрлер, парламентарийлер, Индияның эртемденнери киришкен.

Делегейге принципиалдыг чаа ниитилелди тургузуп алырынга идиглиг болган Россияга социалистиг революцияның ужур-дузазын үнелеп көөрү берге деп, бодунуң чугаазынга Совет Эвилелиниң өңнүктери ниитилелдиң чиңгине секретары К. Р. Ганеш чугаалаан.

Октябрьның социалистиг революциязы делегейниң хөй-хөй чурттарынга сорук киирикчи үлегер болган деп, бодунуң чугаазынга информация болгаш радиодамчыдылгазының күрүне министри Ш. П. К. Кумар демдеглээн. Индияга национал хосталгалыг шимчээшкинниң шылгараңгай ажылдакчылары М. Ганди болгаш Дж. Неру аңаа изиг байыр чедирип турган, а Индия хамаарышпас чорукту чаалап алганының соонда бистиң чурттарывыстың аразынга быжыг найыралдыг харылзаалар тургустунган. Национал экономиканың үндезиннерин тургузарынга республикага ССРЭ-ниң кандыг дузаны көргүскенин утпаан бис деп, министр онзалап демдеглээн.

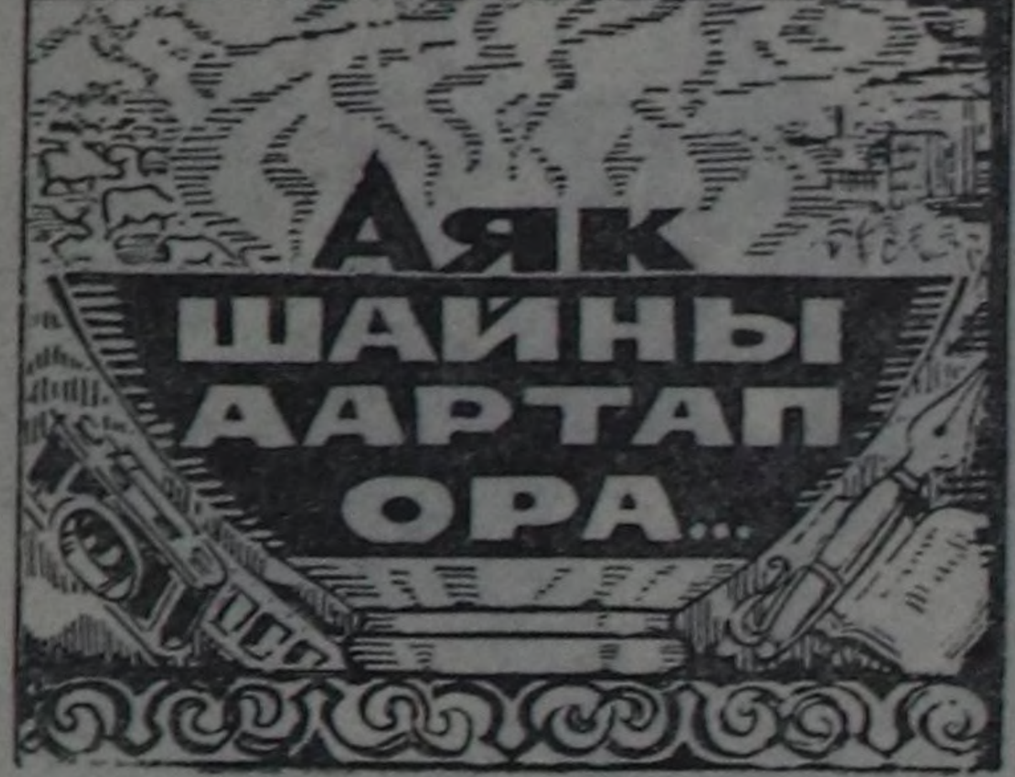
Аяк шайны аартап ора...

Каюм ТАНГРЫКУЛИЕВ, туркмен шүлүкчү.

КҮСТҮҢ ИЗИ

Күстүң изи кайда барган?
— Хүрең доңга ишти сүтте,
Адак сөөлгү соганайнып
Артып калган бүрүлерде,
Чуургалардан куш боол үнген
Шупту-ла кас, өдүректе.
Күстүң изи кайда барган?
— Күзүрүмнүг ээремнерде,
Мөөп, чалгаан тарааларда,
Мөңгүннешкен чимис-катта,
Чанган куштар чалгынында,
Шала кежээ ашкан хүнде.
Күстүң изи кайда барган?
— Хүнге чайнаан парталарда
Хүлүрешкен ажы-төлде,
Доңдак, тайгак оруктарда,
Доштадгылаан хемде, хөлде...
Долгандыр күс изи арткан.

«МУРЗИЛКА» сеткүүлден Молдурга САЛЧАК очулдурган.

Борис УКАЧИН, алтай шүлүкчү.

Йөрээлдер

ОГЛУМГА

Мага-бодуң хеңзиг-даа бол,
Мандып өс-ле, оглукужуум!
Хая-даштан кадыг боол көр,
Хаттан дүрген өс-ле, оглум.
Аңнар-меңнер тударынга
Аштырбас-ла болуп көрем!
Чечеңнерниң аразындан
Сенээ чедер турбас болзун!
Эр боол өскеш, эжер боор сен,
Эки аъдың чүглүг болзун!
Ужар куш дег, эрес чору,
Узун оруун шөйүлзүн-не!
Дажыг хемнер ээжек хире,
Таңды сирти хөрек хире —
Ындыг болур, о оглум,
Ылап кижи болуп көрем!

Очулдурган
Доржу МОНГУШ.

КЕЖИК КЫЛДЫР СӨҢНЕП БЭЭР МЕН

Эриин сыңмас самнап чайлаан
Эзиин хемим, чалгараан дег,
Сарыг-сарыг бүрүлерин
Салдадыпкан бадып чыдыр.
Ак-көк дээрим хемде дүшкен
Агымнарда хөлбеңней-дир.
Мурнуу чүкче ушкан куштуң
Муңгак ыры дыңналы-дыр.
Кызыл-сарыг чычы кеткен
Кыска дөмей чыжыргана
Сууңга чунуп, эргеленип,
Чугаа эреп тургаазыг-дыр.
Төрээн хемим чурумалын
Төлү-биле камгалап ап,
Келир үе салгалынга
Кежик кылдыр сөңнеп бээр мен.

Алдын-кыс КОМБУ.

ЧҮРЕК

Чаңгыс хадың хөлегези
Каш-даа кижээ чаглак болур.
Чарган салган оттуг кезээ
Каржы сооктан каш-даа чарар.
Чүгле хадың чаңгыс уннуг —
Будуун, салбаан чааскаан чүктээн.
Чүрек база шак-ла ындыг:
Буян-кежиин боду чүктээр.
Хадың ышкаш, кижи чүрээ
Каш-каш кижээ чаглак болбас.
Кара чаңгыс ынакшылга
Хайыразын берген болур.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

ХЕРЭЭЖЕН

Степан САРЫГ-ООЛ

Эки кижиниң — эки чечектелип, өзүп олурар эки кижи аас-кежиктиг үе, ындыг төре ёзу кижизидип, төрүп доруктурар деп чүвени мен мыя эвээш назым иштинде-ле көрүп, бүзүреп чор мен, ха-дуңма.

Үр-даа болбады-ла ышкаш. «Эшпи кижи төре херээнге киришпес, өшкү бажы дойга киришпес» деп бак сөстү дыңнаарымга, дыка-ла кулаам-ээр. Кончуг-ла ялалыг сөс. Тывага «херээжок» деп сөс оон-на тыптып эгелээн боор деп маргыш чокка-да шамнаар мен. Шынап-ла, шаандагы шагда болза кандыг-бир куду эргелиг бүдүүл дүжүмет хамаанчок, оода-ла арбан бошказы «херээжок» кижи чораан бе? Чок.

«Эжен черге албан өргүүр
Эр-ле төрээн болурум кай!
Эңмек хаяа уя тудар
Ээр төрээн болурум кай!»

Бо ыр болза бистиң аваларывыс ыры-дыр. Эжен хаанга албан-үндүрүг төлээрде ыяап-ла эр дүжүметтер барып төлээр. А ол албанга баар алды-киш, алгы-кеш, малды эгелээш оларга белеткээрде ег-өрегениң албан үндүрүүн «херээжок» ээзи киришпес бе? Ол чок болза, чаңгыс эр чүге канчап күш чедерил? Ону аппарып төлээрде «херээжоктуң» чаңгыс-ла ол эргезин безин албан ужуру-биле казып каан болганда, оларны кым-даа бак кижи дорамчылап, харын-даа кочулап-даа «херээжок» дивейн канчаар.

Херек кырында херээжен кижиний кайы шагдан бээр хүндүлеп, канчаар-даа адаар хөй аттар турган: ава, ие, даай-ава, угба, кырган-ава, када, эне, кат-ие, кунчуг, келин, кыс, кадай, куяк, колкун, чаавай, чеңге, кадын, агай, эгээче дээш...

Сөөлгү үеде революстут нам, чазак доктаап сайзыраза-сайзыраза адак сөөлүнде Советтиг болган. Школа, өөредилге, эртем-билиг деп дешпилгениң оруу ажыттынганда, дораан-на «херээжок» деп адаан дылды кескен, «херээжен» деп атты шаңнаан» диживээдивис.

Амгы үениң ажылчын, албан-хаакчы, интеллигент херээженнер болгаш улут, биче азы эге, ортумак, янзы-бүрү тускай дээди школа, өөредилге черлериниң аныяк-өскени, ажы-төлдү көөрүмге демги-ле «херээжок» деп сөске чүгле хөөп чок эвес, харын-даа эрги сөс-биле сөглээрге «эрлик ораны-биле дывааҗаң ораны» дээнзиг».

Мен бо-ла чораан кады чурттап, ажылдап чоруур хөй сөөк совет чонумнуң ажы-төлү херээженнеринден мээң уругларымда ылгалыр чүве-даа чок. Апаа даштыкы өң-чүзүн, бүдүш байдалын көөрүмге, тыва уруглар бо-ла ортаа Азияның кыргыс, казах, бурят дээш оон-даа өске Индия, Вьетнам, Моол кыстары-биле хөлчок дөмей. Кандыг-даа янзы, кандыг-даа чараш уруглар чоруур-ла болгай; узун-узун, шилгедек, чинге-чинге, хөңү сыныг, азы бичиижек, шилгедек боттуг, харын мырай кижи оларның хар-назыны ынча хире деп билип алыры берге чашсыг чараш кыстар хөй чоруур.

Оларның кеттинер, дыраныр — чазаттынары безин дөмей болуп келир. Эки-ле ылгалы бээр чүвези чок, оларның төрээн боттарының национал дылдарынга чугаалажы бээрге харын тода танытынып келгилээр.

Бистиң тыва херээженнер ынчаар сайзыраан: чараш апарган дээрим ол-дур ийин. «Кыстарның дөмей чаражыпна сонуургап чоруур кандай ирей боор ой?» деп өскээр бодай бербеңер, аргам помчукчу. Сеткил-сагыжы долгандыр чер өртемчейде кижи сээң ажы-төлүң, чонуң хамаанчок чер, суг, эзим-арга, тайга-таңдының чайгаар бүткен чараш-чаагайын эскербейн, ону магадавайн чоруур болзуза, сени чүү амытанга дөмейлээр чүве? Мен билбес мен! «Канчап чырык Хүн алдынга чурттап чоруур, чүү деп човуланга туттурган тудуу, солуу хөөкүй боор?» дээр апаар ыйнаап...

Төрээн чурту, чону дээш эт-хереңги, азыраан малы хамаанчок, ал-бодунуң амытының харамнанмас патриоттуг — ынакшылдыг кижи диҗиривис ол-ла болгай.

(Чогаалчының архивинден Мария Сарыг-оол тыпкан).

«АНАА ОЛУРАРГА ЧАЛГААРАНЧЫГ ЧҮВЕ-ДИР ИЙИН»

◆ *Чечен чугаа* ◆

Чарашпаннарның кайызы-даа —кадайы-даа, боду-даа чок черге оларның бажыңынга кире бердим.

— Бажың ээлери кайнаар барган чоор?—деп, Чарашпанның авазындан, кернииге Ыргак-Кадай деп шолаладып чоруур, чугаакыр болгаш чазык шырайлыг, арыг-силиг болгаш угаанныг карактардыг кыргандан айтырдым.

— Машина-балгадывые чүзү-чүзү үрелип чоруур апарган диштилер моң. Уттуптум. Мээң угаанымга ындыг сөстер кайын сиңер дээр силер. Оларын тыптынар дээш чорупканнар боор —деп, Шевер-кыс Севековна (ол кырганның шын ады ол чүве) харыылааш, кыжын кедер хураган кежи чолдак чеңниг хөректээшти уламчылап даарай берди.

Кырган-авазының дааранып орган столунуң бир талазында Саян-кыс олур. Ол сес харлыг-даа болза, ойнаар-кыстарын эңмедеп-ееexcept...

— Ам бол, кызым. Бичии дыштанып ал, даштыгаа агаарлааш кел.

— Адыр, кырган-авай. Мону доозуптайн—деп харыылааш, Саян-кыс база бир ойнаар-кыстың хөйлеңчигежин сегирип алды. Ол ону аңдара-дүңдере тудуп ора, чугаалай-дыр:

— Анаа орарга чалгааранчыг чүве-дир ийин.

Бо дээрге, шыны-биле алырга, Саян-кыстың сөстери эвестир. Ону ооң кырган-авазындан хөй катап дыңнаан мен. Шевер-кыс Севековнага хамаарыштыр кандыг-бир кижи сагыш човап, дыштанылга дугайын сагындыра бээрге, ол үргүлчү-ле ынчаар харыылап каар турганын ам-даа утпаан мен. Ол сөстерни база катап дыңнап кааш, улуг улустарның чүгле эки, мөзүлүг аажы-чаңы эвес, а угаанныг сөстери чаш кижилерге кайы хире үнелиг салдарлыгын ынчан деңней бодап ордум.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

М. БААСАНЖАВ, моол чогаалчы.

КАРАЖА

Шоодуг

Кончук, оочурнуң шыланчыынга шыдашпайн, эки тура-биле корум-чурум тудуп, улус чагырар деп шиитпирлеп ап-тыр. Таптыг-ла ынчан бир херээжен оочурже тырлып кирип орган.

— Ону киирбеңер! — деп оон-моон шимээргежи берген. Кончук чагырар деп бар чорда, демги кончуг шары дег, дүрзүлүг кадай олче хөме-ле келген. Корткаш, куду көрнү бээр арызында, шала кырында бежен акшаның төгерии чыткаанын эскерип каан. Ол чүгүрей берген саазын акша: «Мени кедүрүп ап көрем!» дээнзиг болган. Кончук ону буду-биле дүй базып алган. Ам улус чагырар харык кайда боор, шимчеш-даа дивейн турган. Оочур чуруму «хажыткан» кадай ону орталандырыпкан:

— Мени оочурдан үндүр сывырар кандыг эрген барыл?—деп, ол шириин айтырган. Кончук тургаш:

— Өршээп-ле көрүңер, чартык шак ажыр туруп тур бис бо! — депкеш, ооң-биле хей-ле маргыжа бердим деп бодап келгеш, иштинде хыйланып каан. Хайыраан бежен акша алдырбайн баар хире апарган. «Улус көрүп кааптар ирги бе» деп сезингеш, ол ыңай-бээр көөрге, кым-даа эскербээн ышкаш болган.

— Ам база үндүр сывырывыдам, шымбай эр боор бо!— деп, кадай чөңгээлевишаан.

— Че, болзунам, сес оскунуптум, авыралдап көрүңер! — деп чорда, оозу моон-биле ынчап турган чоор дээнзиг, ыңай чоруй барза-даа, өй-өй-деп олче дүрзүлүг кончуг көрбүшаан турган. Кончук, кежүй берген чүве дег, чаңгыс черде турбушаан. Доңгайгаш, акшаны аптар эп тыппайн, шаг-ла болган. Оочурда кижилер олче, канчаар эвес дээнзиг, оон-моон кайгавышаан. «Хупуразын, каапкаш чоруур-дур!» деп бодаарга, базып алган акшазы харааданчыг! Оон ээзи демги кадай болуп: «Ап чадап турарын көрүңер даан! Алыксааны илдеп!» деп чоңга чарлай берзе канчаар! Кончук, чаңгыс черде өртеп каан дег, турбушаан. Ээккеш аптар дээрге, бир эпчок, бут кедүрлү берзе, оон-даа дора! Демги кадай олче овуузунуг көргеш, кыжырган аян-биле:

— Че, ам чоп тур сен, чагырыкчы? Дүрген чурумуң тут!»—деп алгырган. «Какпага кирген» Кончуктуң арны хан-кызыл апарган. Ээгер, чоруптар-даа аайы тывылбастаан. Турарга база хей. Кончук бүгү назынында мындыг эгенчиг-човаачыг байдалга таваржып көрбээн, аңаа ниит от, бистиг демир кырында турар ышкаш сагындырган. Ол-ла бергедеп турда:

— Көрүңер даан, ха-дуңма, ам ында чоп чыппына берген, турбушаан дээр силер? Акша чыпшыр базып алгаш, ынчап тур эвес ыйнаан моонар!—деп, демги-ле «чурум үрекчизи» кадай, олче шоода аарак көрбүшаан, чоокшулап орган.

— Менээ дегбеңер! Адаамда кандыг-даа акша чок!

— Будуң кедүр!—деп, кадай дужааган. Кончук хос турган будун кедүрер ужурга таварышкан.

— Ол эвес, бирээзин аан!

— Ында чүү-даа чок! — депкеш, Кончуктуң арны дам кызып, дериде берген.

— Кедүр дидир мен!

Кончук эскертпейн, акшаны ээжээ-биле аткаар эжиптер деп бар чорда, кадай ону карак чивеш арызында сегирип алган:

— Көрдүңер бе: бежен төгерик!—деп, чоңга көргүзүр тудуп, чарлай аарак, алгырган. Каткы-итки-даа хөлчок. Кончук, ыятканындан моораар чыгы, эжикче карашла дээн. Үнүп чыда «Зусарусун!» —(«Ханың-на каргакталзын!») деп бак сөглеттине каапканын боду безин билбээн. Будун шак иштинде хей оочурлаанын сактырга, боскунуң ишти ажыыр. Автобуска олурупканда, харын тынып ажаан. Кондукторнуң: «Төлеңер!» — дээн ыдының дыңнааш, ол карманын үжеттинген. Оозунуң дүвү дежик, эртен үнерде суп алган 50 акшазы карманда чок болган.

— Төлеңер дидир мен! — деп, кондуктор сүрлүг катаптаан. Пассажирлер база хыйыр-кылчаң көрнүп келген.

— Акшам чиде берип-тир ийин! — деп, Кончук дыңналыр-дыңналбас чугааланган.

— Черле мындыг болар! — деп, кондуктор хыйланган, чолаачыга: — Шагдаа черинче!—деп дужааган.—Мону торгатпаан шаамда, амыравас мен!—деп, ол орук ара кыжаныптар чораан.

Улус чагырып деп чүве ол-дур!

ООЧУР

Интермедия

Дарга-биле малчын сценаның ийи талазындан үнүп кээп, ооң ортузунга ужуражырлар.

— Эки-и, өннүк! Эки-и, малчын! Кайы сунуп чордуңар моң?

— Эки-и, даргам! Эки-и, депутадым! Бо-ла мынчаар кода-суур кирип чордум ийин.

— Чүнүң ужунда чордуң чээ? Онза-солун чүнү көрдүң?

— Онза-солун чүве-даа көрбедим. Оочур деп чүве-ле кончуг-дур. Ырмам сынды, хөңнүм калды, даргам.

— Ырма сынгаш чоор сен, малчын. Бисте черле чурум ындыг, шупту чүве оочурлуг. Өөренген улуска силерге-ле чурум ыйнаан, а биске ол чурум эвес-тир, дарга. Шак ол оочур ужун малчын кижи чаңгыс хүнде чорук кылып ап шыдавас-тыр.

— Адыр-адыр, хорадай бербе даан. Хамык чер бүрүзүнде эде тургустунуушкун чорул турар чүве болгай... Оочур канчап кончуг улуг болду?

— Салаа базып санап бээйн бе?

— Санавыт че, көөр-дүр, харын!

— Магазинге чеде бердим. Оочур дээрге шагда чылан ышкаш дыйлайып, шөйлүп үне берген. Алгы-кышкы, шуугаазын. Одажыр-даа, сөглежир-даа— кулак уюк. Багай кижи бастырып аар эвес, дүрген-не дезиптим.

— Оон малчын?

— Оон үнгеш, столовайга чеде бердим.

— Амданныг чем ында-ла ыйнаан? Амыр-шөлээн чемнендиң бе?

— Кайда боор ийик. Аңаа мырыңай хүнээр чүве-дир. Тонун уштур дээш бир оочурлаар, чем дажыглаар десии алыр дээш ийи оочурлаар, чем алыр дээш—үш, стакан алыр дээш — дөрт, кассирге чедер дээш — беш! Ол-ла ынчап турумда доораазындан кирген улуска ойтур-дүйтүр иттирери база бар.

— Таан-даа малчын?

— Ол-даа бети-дир. Беш бергени ынчаар эртип аарынга, соок быдаа, соок шай, аът караа дег дииз дүвүнде дайнам эъттиг каша салып бээр. Ооң кадында туткан тавааң-даа үстүг, омааш, сереэдаа былчак, ону чүге чотпас чоор? Бистер, малчыннар, аалчы кээрге аптаравыста арыг аржыылывыс-биле аякшынаавысты арыды чодуп бээр ийик бис.

Дарга шугулдап:

— Че-че, малчын. Бистиң багывысты ынча дыка сурава даан, чүгээр чүвелер база бар-ла болгай.

— Багын сураарга, бачыт арлыр. Баняга чеде бердим. Эмчилеп аар бетинде, эки чунуп алыр дээн аан.

— Ийет, ийет! Амыр-ла ыйнаан. Изиг бустуг, арыг-силиг...

— Адыр-адыр, дарга. Бустапмайн чыда-ла бузурнугуп ол частым.

— Чүге, малчын?

— Оочур-ла болгай, оочур. Чунар-бажың чунар-бажын-на ыйнаан, изиг аан. Идик-хептиг кижи эжик аксынга олура-ла, дер-бузум шаагайны берген. Чунар-бажыңнаар күзелим оон-на өжүп калган болбазыкпе.

— Ол-даа ындыг-ла-дыр. Оон малчын?

— Эмнелгеге чеде бердим. Улуг-даа улустуң, уругларның-даа тускай эртемниг эмчилери бар, магалыг-дыр. Ынчалза-даа мында база-ла оочур. Оочур боорда, чүгле чурумнуг, томааннаг оочур. Магазинде дег алгырып, столоваяда дег чүткүп, баняда дег мыгыртажып турбас-тыр. Ынчалза-даа 2-ден 4 шак чедир олургаш, баш дээскинип, куску кели бергеш, дашкаар-ла үнүксээм кээр. Бир эвес эмчилер эмин эрттир үнекире маңнашпайн, аргазын, шагын шын хуваажыптар чүве болза...

— Адыр-адыр, малчын. Эде тургустунуушкун чорул турда, алдеп-ээзи оочур-аачыр деп чүңүл аан бо?

— Эде тургустунуушкунга оочур хамаарышпас бе?

— Чок, оочур дээрге шюолуг эвес чүве ышкажыл? Оон улуг херектер бар.

— Ынчаарга оочурнуң хоразын санап бээйн бе? (Салаа базып). Бирээде, ажыл шагы үстүнүп турар. Ийиде, хөйнүнги черниң культуразын үреп турар. Үште, кижилерниң хандырылгазын нарыйчыдып турар. Дөртте, кижилерниң нерви-кадыкшылын үреп турар, беште...

— Беште чугаалаар чүвең чок-ла боор.

— Беште бе? Беште, мээң үстүнде санаан айтырыгларым социал ужур-уткалыг эвестир бе? Бистиң партиявыс күштүг социал политика дээш туржуп турар ышкажыгай. Силер чүге ол дээш туруппайн турар силер, даргам база депутадым?

Чүлдүм ЧАП.

ФОТОКАЛЕЙДОСКОП

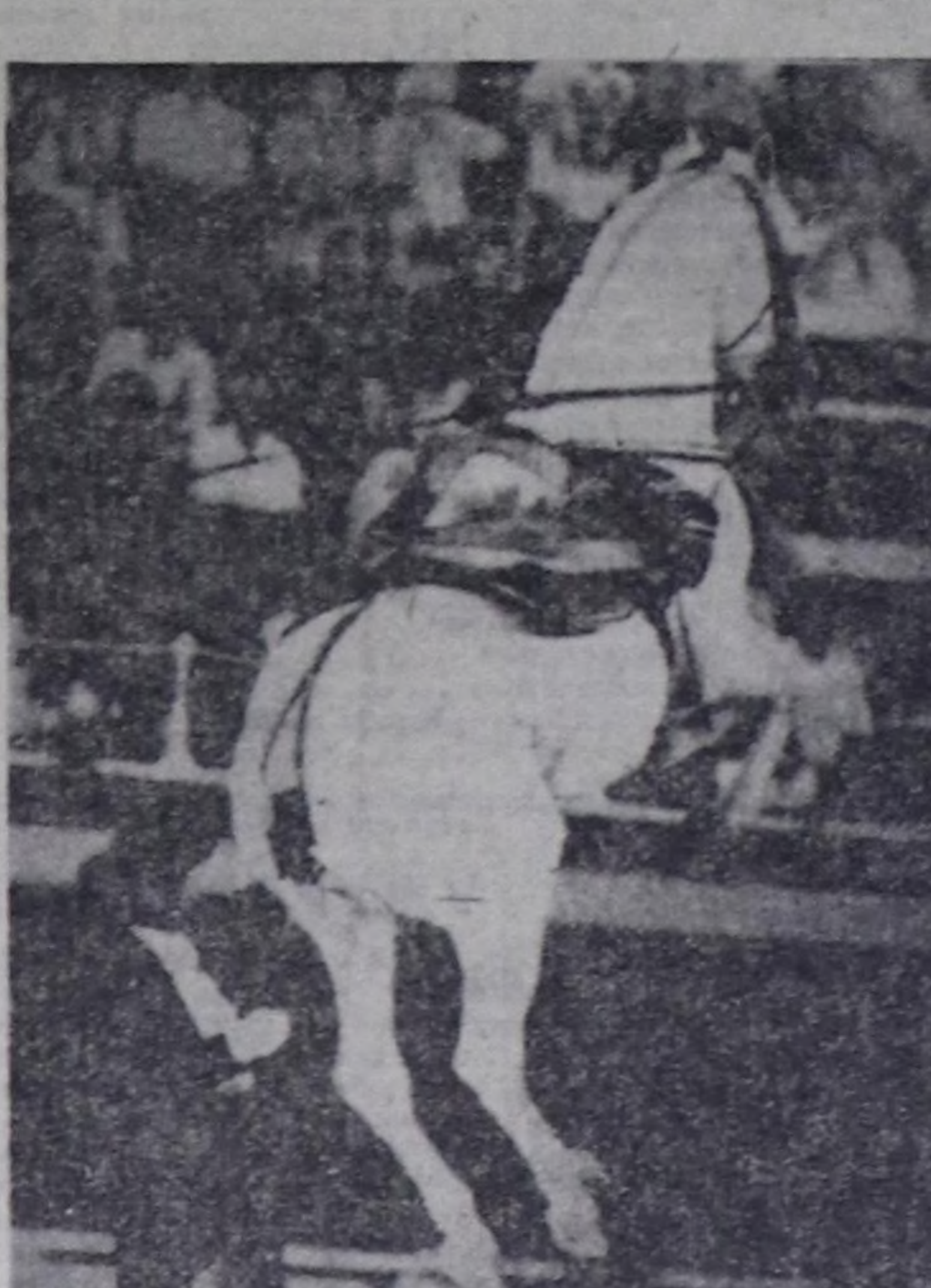

ИСПАНИЯ. Кызымак күш-ажыл-биле чүнү чедип албас дээр, тренерниң күзели-биле аъттарны безин таңцылап өөредип ап турар. Ону Пальма-де-Мальоркада аът мунарының хаан школазынга көргүскен.

ЭФЭ—СЭТА-ның фотозу.

АКШ. Анди дээр кас оглу бодунуң чаа майыктаашарынга бичии оолдар ышкаш өөрүп турар. Ол четпес, даваны чок кылдыр төрүттүнген. А ооң азыракчызы Небраско штатта Гастингс хоорайда бүдүрүлге ээзи болгаш чогаадыкчы Джин Флеминг кас оглунуң даваннарынга бичии уруглар майыктаажын быжыглап алыр арганы тып алган. Ам Анди өске кас оолдары ышкаш кылаштап база суга эштип болур.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

Телевидение

НОЯБРЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — А. Зурабов. «Камонун чугаазы». Фильм-шии. 3-кү сериязы. 10.00 — «Үежиниң портреди». Телефильмнер. 10.40 — Улусчу аялгалар. 10.55 — «Чаңгыс талаже билет». Кыска хемчээлдиг уран-чечен фильм. 11.25 — Совет балеттиң арыннары. 12.30 — «Экспромт». Телефильм. 13.05 — Бөгүн делегейде. 13.25 — «Өөрүшкү дээрге ыры-дыр». Фильм-концерт. 14.15 — «Сөстүң күжүн билир мен...» (Вл. Маяковский дугайында). 15.40 — Концерт. 16.20 — «Бис-биле кады, бис ышкаш, бистен дээре кыл». 17.20 — Тоол аалдап келген. «9-ку оглумдан корт, дайзып». 18.45 — Киноафиша. 19.45 — Мультфильм. 20.05 — «Майның эртени». Алтайга тургустунган тараачын коммунаның төөгүзүнүң дугайында док. фильм. 20.45 — ССРЭ-ниң күрүнениң үлегерлиг орус улустуң ниити ырының күүседикчизинде революсчу ырлар. 20.55—01.00 — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 71 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хурал. Байырлыг концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чапсарда — «Үе».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Мультфильмнер. 8.50 — «Ырак — чоок». Док. фильмнер. 9.30 — «Шөө бөрүлерге какпа». Уран-чечен фильм. 10.45 — Р. Рождественский. Поэма «Ийи чүс он базым». Автор номчуур. 11.40 — «Кирери». Уран-чечен фильм. 13.15 — Фигурлуг чуңгулаашкын. «Московские новости» солуннуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Херээженнер. Хостуг программа. 14.40 — Медээлер. 14.50 — «Амыдырал шугуму». 2-3 сериялары. 17.00 — Медээлер. 17.10 — Музыка телеабонементизи. «Орус ыр» ансамбль-биле ужуражышкын.

КЫЗЫЛДАН

18.30— «Бистиң аалчыларывыс». Англияның «Граната ТВ» деп телекомпаниязының кино тырттырар экспедициязының киржикчилери-биле ужуражышкын. 18.55— Медээлер. 19.05 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Октябрьның тугунун адаа-биле!». Тываның ажылчы чоннары Улуг Октябрьның 71 чыл оюнга. 19.35 — «ССРЭ Хоойлуларының телевиделдерин чугаалажып тур бис». Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков-биле Кызыл районнуң улус депутаттарының ужуражышкыны. 19.25 — «Наукандан Младкина». Анадырьдан дамчыдылга. 19.50 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.05 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Хостуг таппы. 20.55 — Классиктиг музыка концерти. Тенгеде — «Үе». 22.45—01.10 — Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Үер». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары.

КИНО

НОЯБРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Заклятие долины змей» 9.20, 11.30, 15.30 шактарда. Уругларга: «Все мы немножко лошади» 13.40, «Чувство» 17.40, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Новый киносборник» 9.20, «Дом с привидениями» 10.40, 12.30, «Короткое замыкание» 14.20, «Заклятие Долины Змей» 16.20, 18.30, 20.40 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Акция» 17.00 шакта.

«КАА-ХЕМ»: «Киносборник» 12.30 шакта, «Дорогая Елена Сергеевна» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Десять негритят 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

агаар

Республикага булуттаар, биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр, күштели бергенде 18—23 метр чеде бээр.

Дүне агаар 11—16 градус, чамдык черлерге 20—25 градус соор. Хүндүс 2—7 градус соок болур. Даглыг черлерге хар чаар.

Кызылга булуттаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр, дүне күштели бергенде 18—23 метр чеде бээр. Дүне агаар 14—16 градус, хүндүс 2—4 градус соор.

Тываның күрүне филармониязы моторисли, «Д» категорияның чолаачызын, экономисти ажылче чалап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен тодаралыр: Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 58, телефону — 2-46-02.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Индекс 54241

«ШЫННЫҢ» ТЕЛЕФОННАРЫ
◆ Редактор — 3-43-34;
◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
◆ приемная — 3-34-26;
◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92;
◆ оралакчылары — 3-45-93;
◆ партийжи амыдырал килдизи — 3-36-82; 3-36-25;
◆ совет тургузуг, социал айтырыглар килдизи — 3-34-98; 3-41-23;
◆ үлетпүр килдизи — 3-34-49; 3-36-73;
◆ агроүлетпүр килдизи — 3-41-16;
◆ пропаганда килдизи — 3-34-57;
◆ культура килдизи — 3-39-15;
◆ информация килдизи — 3-37-11;
◆ чагаа килдизи— 3-39-03; 3-34-39;
◆ очулга килдизи — 3-34-93;
◆ корректорлар — 3-34-19;
◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41;
◆ бухгалтерия — 3-43-41;
◆ солун келбейн баргаңда—че долгаар. 2-32-75.

Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аммы.
Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.
Чагыг № 202. ТС — 01628